

BOEKBESPREKINGEN

S. VERBIST (ed.), <i>Actualia Overheid en Eigendom</i> (A. Coppens)	368
H.J.S.M. LANGBROEK en M.W. SCHELTEMA, <i>Contracten met de overheid</i> (S. Verbeyst)	369
R. SCHULZE en F. ZOLL, <i>European Contract Law</i> (S. Jansen)	371
J. CARTWRIGHT, <i>Contract Law. An Introduction to English Law of Contract</i> <i>for the Civil Lawyer</i> (M. Traest)	373
I. DE MEULENEERE, A.S. PIJCKE en M. ROSIERS (eds.), <i>Market abuse - Les</i> <i>abus de marché in Cahiers AEDBF / EVBFR – Belgium</i> (L. Van Gucht)	374
E. GOOSSENS, <i>De Europese erfrechtverklaring</i> (M. Traest)	377
S. MATTHÉ, <i>Familierecht als verbintenissenrecht</i> (S. Mosselmans)	378
A. VAN DEN BROECK, <i>Vermogensbescherming van kwetsbare meerder-</i> <i>jarigen via lastgeving</i> (M. Huyghe)	380
H. CASIER, <i>Vlaamse Codex Fiscaliteit - Erfbelasting en Registratie-</i> <i>belasting</i> (D. Beckers)	381
P. DAUW, <i>Burgerlijk procesrecht</i> (S. Mosselmans)	382
P. THIRIAR, B. VANLERBERGHE, J. LAENENS, D. SCHEERS en S. RUTTEN, <i>Handboek Gerechtelijk Recht</i> (S. Sobrie)	383
C. VAN SEVEREN, <i>Uitlegging, verbetering en herstel van rechterlijke</i> <i>uitspraken in Artikel & Commentaar</i> (S. Sobrie)	382
A.L. VERBEKE en F. BUYSSENS (eds.), <i>Notariële actualiteit 2015-2016 in</i> <i>Leuvense Notariële Geschriften</i> (S. Baeyens)	386
A. BEECKWEE en S. VANDERHEYDE, <i>Lening in Artikel & Commentaar</i> (F. De Leo)	388
D. DE RUYSSCHER, K. CAPPELLE, M. COLETTE, B. DESEURE en G. VAN ASSCHE, <i>Rechtsgeschiedenis op nieuwe wegen</i> (W. Decock)	389
A. GROTEN, <i>Corpus und universitatis - Römisches Körperschafts- und</i> <i>Gesellschaftsrecht: zwischen griechischer Philosophie und römischer</i> <i>Politik</i> (L. Waelkens)	390
J. SPRUIT, J.M.J. CHORUS en C.H. BEZEMER, <i>Libri feudorum in Corpus Iuris</i> <i>Civilis</i> (D. Heirbaut)	393
U. KISCHEL, <i>Rechtsvergleichung</i> (M. Traest)	396
J. BAECK, J. CALLEBAUT, M.E. STORME, A. VAN OEVELEN, S. VEREECKEN en E. VOLCKAERT, <i>Algemeen verbintenissenrecht in Vlaamse Conferentie bij</i> <i>de Balie te Gent</i> (S. Mosselmans)	398

J. WAELKENS, <i>Interpretatie van overeenkomsten en eenzijdige rechtshandelingen - deel I + deel II</i> (S. Mosselmans)	400
G. DE LATTE, <i>Hypotheekbewaarders in België: meer dan 200 jaar geschiedenis</i> (B. Verheye)	401

ADMINISTRATIEF RECHT

S. VERBIST (ed.), *Actualia Overheid en Eigendom* (Antwerpen: Intersentia 2015), x + 146 p., €55.

Voorliggend boek bevat de verslagteksten van een studienamiddag die het Centrum voor Overheid en Recht van de Limburgse rechtsfaculteit in april 2015 te Brugge en Hasselt organiseerde. Centraal thema was de bescherming van private eigendom tegen overheidsbeslag, inzonderheid onteigening en excessieve belastingen. De grondslagen daarvoor vindt men voornamelijk terug in artikel 16 Gw en artikel 1 Eerste Aanvullend Protocol EVRM, wat niet belet dat het eigendomsrecht ook beïnvloed wordt door de fiscale regelgeving, het Europees mededingingsrecht en de beginselen van behoorlijk bestuur.

Niels Appermont bijt de spits af met een bijdrage over de legitimiteit van twee verhaalbelastingreglementen van de gemeenten Malle en Schelle. Een verhaalbelasting is een belasting die de recuperatie van de kosten van een overheidsprestatie beoogt bij een groep belastingplichtigen die onweerlegbaar geacht wordt er het meeste voordeel uit te hebben gehaald. De betrokken gemeentelijke reglementen vertonen nauwe raakpunten met een onteigening, omdat de besturen eerst een vergoeding betalen voor de grondinnemingen en deze vervolgens bij de eigenaars belasten aan “100 % van de som van de verhaalbare uitgaven, benevens de interesten.” Getoetst aan artikel 16 Gw in samenhang met artikel 1 Eerste Aanvullend Protocol EVRM komt de auteur tot het besluit dat dergelijke belasting een individuele en excessieve last oplegt aan de daardoor getroffen burgers en de evenredigheidsvoorwaarde mist, die immers inhoudt dat een behoorlijk evenwicht (“*fair balance*”) moet bewaard worden tussen de bevordering van het algemeen belang en de fundamentele rechten van het individu.

De meest opmerkelijke studie in dit boek is van Mattias Verbeeck, advocaat te Brussel. Hij wil weten of de regionale ontwikkeling van industrieterreinen door intercommunales (aanleg, uitrusting en verkoop) de aanwending van het onteigeningsinstrument verantwoordt. Grondverwervingen via onteigening hebben niet alleen negatieve gevolgen voor de onteigende eigenaars; zij doen ook afbreuk aan de concurrentie op de vastgoedmarkt en stoten buitenlandse investeerders af (“*chilling effect*”). Na een grondige analyse van het Belgisch, Amerikaans en Europees recht komt de auteur tot de bevinding dat vooral de belemmering van het intracommunautaire kapitaalverkeer problematisch is. Hij zoekt daarvoor een parallel met de rechtspraak van het Europees Hof van Justitie inzake de “*golden shares*” (technieken waardoor aan de overheid een impact op het vennootschapsleven wordt verleend die niet overeenstemt met haar aandelenbezit). Dat hun activiteiten in de sector van het industrieel vastgoed een vorm van verboden staatssteun zouden uitmaken (art. 107-108 VWEU), betwist hij omdat de onteigeningsbevoegdheid van de intercommunales geen nadelige impact op de overheidsfinanciën heeft. Bij de verkoop van

industriegronden aan particuliere ondernemers moeten zij wel marktconforme prijzen toepassen teneinde de eerlijke mededinging op de Europese interne markt niet te belemmeren (art. 101-102 VWEU).

In zijn korte bespreking van enkele casussen uit de onteigeningspraktijk komt Stijn Verbist tot de bevinding dat de onteigeningsrechtvaardig er tegenwoordig niet meer voor terugdeinzen om de externe en interne wettigheid van een onteigeningsinitiatief te onderzoeken. Ook maken zij in hun beoordeling heel duidelijk een opdeling tussen de motivering van enerzijds het algemeen nut en anderzijds de hoogdringendheid.

In de laatste bijdrage vestigt Sven Boullart de aandacht op het gebrek aan rechtsbescherming en daadwerkelijke rechtshulp bij onteigeningsdreiging. Door de tijdelijke immobilisatie van zijn onroerend goed lijdt de eigenaar financieel verlies. De rechtspraak is hopeloos verdeeld over de manier waarop dit nadeel moet worden vergoed. Sommige rechters aanvaarden dat het bestuur niet vrijuit gaat en dat alle schade die verband houdt met de onteigeningshandeling deel uitmaakt van de onteigeningsvergoeding. Anderen oordelen dat de waardevermindering van het onteigende goed niet vergoedbaar is op grond van artikel 16 Gw (het betreft geen ingevolge de onteigening berokkende foutloze schadeberokkende daad), maar enkel via de op artikel 1382 BW gebaseerde buitencontractuele aansprakelijkheid van de onteigenaar; wat het bewijs van een fout veronderstelt. Deze is soms moeilijk aan te tonen want geen enkele wetbepaling schrijft voor dat de overheid binnen een zekere termijn moet overgaan tot onteigening. De auteur pleit dan ook voor een tussenkomst van de wetgever.

Alain COPPENS

ADMINISTRATIEF RECHT

H.J.S.M. LANGBROEK en M.W. SCHELTEMA, *Contracten met de overheid* (Nijmegen: Ars Aequi 2016), 74 p., €19,50

Een *no man's land*. Zo omschreef Leus op terechte wijze de zone die op heden bestaat tussen het publiekrecht en privaatrecht (K. Leus, "Overeenkomsten met de overheid en overheidsovereenkomsten: bijzondere overeenkomsten en algemeen belang. De 'gemene', de 'gemengde' of de 'zuivere' rechtsleer?", in H. Bocken (ed.), *Bijzondere overeenkomsten: XXXIVe Postuniversitaire Cyclus Willy Delva 2007 – 2008* (Mechelen: Kluwer 2008), 436.). De Belgische rechtsleer omtrent de overheidscontracten wordt nog steeds voornamelijk vanuit publiekrechtelijk standpunt bekeken en beperkt zich niet zelden tot een uiteenzetting van de tweewegenleer ter bepaling van de rechtsgrond en de grenzen voor de overheid om contractueel op te treden. Een noemenswaardige aanzet om de kloof tussen het publiekrecht en het privaatrecht te dichten, werd in het Belgische recht onder meer gegeven in het kader van de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland (S. Lierman, P.-J. Van De Weyer en K.-J. Vandormael, "Overheidscontracten in het Belgische recht: besturen op de snijlijn van privaatrecht en publiekrecht", *TPR* 2016, 489-577. Zie ook P. Huisman en F. Van Ommeren, "De bijzondere positie van de overheid in het Nederlandse privaatrecht. De tweewegenleer en het overheids-

overeenkomstenrecht”, in X. (ed.), *Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland: preadviezen 2015* (Den Haag: BJU 2015), 83-142).

Met het boek *Contracten met de overheid*, benadrukken ook Langbroek en Scheltema dat, om de overheidscontracten te begrijpen, een kennis van ofwel het publiekrecht ofwel het privaatrecht niet volstaat. Een volwaardig begrip van de overheidscontracten veronderstelt met andere woorden een geïntegreerde kennis van beide rechtstakken.

De auteurs gaan na in welke mate het privaatrecht van toepassing is op de Nederlandse overheidscontracten en op welke punten publiekrechtelijke regels van toepassing zijn. Deze publiekrechtelijke regels kunnen bestaan uit enerzijds afwijkingen van en anderzijds aanvullingen op de privaatrechtelijke principes en de in het Burgerlijk Wetboek opgenomen regels. De auteurs vernoemen, als bronnen van de publiekrechtelijke regels, onder meer de Nederlandse en Europese regelgeving alsook de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Deze beginselen werden in Nederland opgenomen in de Algemene wet bestuursrecht en werken door in het overheidscontractenrecht via artikel 3:14 van het Burgerlijk Wetboek.

De auteurs vertrekken van de premisse dat er niet zoiets bestaat als één overheidscontract. Er worden drie types van overheidscontracten vernoemd: de privaatrechtelijke overeenkomsten (overheidsovereenkomsten die vermogensrechten tot voorwerp hebben), de bevoegdheidsovereenkomsten (overheidsovereenkomsten die de verplichting meebrengen om overheidsbevoegdheden op een welbepaalde manier uit te oefenen) en de gemengde overeenkomsten (overeenkomsten die zowel publiekrechtelijke als privaatrechtelijke kenmerken vertonen).

Vervolgens gaan de auteurs in op de verschillende levensfasen van deze overheidscontracten, te weten: de precontractuele fase, de (rechtsgrond van de) contractsluiting, de nakoming van de overeenkomst, de beëindiging van de overeenkomst en de rechtsmachtsverdeling in het kader van de rechterlijke geschillenbeslechting.

De auteurs beperken zich met andere woorden niet tot enkele *capita selecta* van publiekrechtelijke aanvullingen en afwijkingen van het private contractenrecht. Ze geven daarentegen een globaal, doch beknopt beeld van het overheidscontractenrecht. Een oefening die verdient om te worden overgedaan in het Belgische recht.

Tot op heden werd het publiekrecht niet zozeer betreden door specialisten in het privaatrecht en *vice versa*. Door stil te staan bij de wisselwerking tussen het Nederlandse privaatrecht en publiekrecht, tonen de auteurs aan dat het mogelijk is om een brug te slaan tussen het privaatrecht (als gemeen recht om te contracteren) en het publiekrecht ter aanvulling of afwijking van overheidscontracten.

De auteurs zijn erin geslaagd om een inleidende bijdrage te schrijven waarin zowel specialisten privaatrecht als publiekrecht zich kunnen terugvinden. Wordt ongetwijfeld vervolgd.

Steven VERBEYST

CONTRACTENRECHT

R. SCHULZE en F. ZOLL, *European Contract Law* (Oxford: Hart Publishing 2016), 300 p., £85,50

Het is moeilijk een boek over het Europees Contractenrecht te schrijven dat niet onmiddellijk na verschijning is achterhaald door nieuwe ontwikkelingen. Zo ook voor dit boek: tijdens het publicatieproces verschenen een nieuwe richtlijn inzake pakketreizen (Richtlijn (EU) 2015/2302) en twee voorstellen tot richtlijn over online en andere verkoop op afstand (COM(2015) 635 final) en de levering van digitale inhoud (COM(2015) 634 final) – om nog maar te zwijgen van de implementatie van de resultaten van de ‘herziening van het EU consumentenrecht’ (*Regulatory Fitness and Performance Programme of ‘REFIT’*). Schulze en Zoll anticipeerden al op deze veranderingen door er in het voorwoord op te wijzen dat, hoewel de Commissie aankondigde dat ze het voorstel tot een Gemeenschappelijk Europees Kooprecht (ook ‘GEK’ genoemd) (COM(2011) 635 definitief) zouden intrekken, dit niet noodzakelijk betekent dat de bespreking ervan in hun boek overbodig zou worden. De auteurs maken snel duidelijk wat dit boek niet is: het vergelijkt geen nationale Europese rechtsstelsels inzake het contractenrecht, noch gaat het extensief in op internationale instrumenten die in de EU-lidstaten worden toegepast (zoals de effecten van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens op het privaatrecht en het Weens Koopverdrag). Het boek bouwt eerder verder op de ‘*acquis*-aanpak’ waarbij de tendensen in het Europees contractenrecht worden nagegaan.

Wees gewaarschuwd: u zal niet steeds een vloeiende tekst aantreffen die de laatste evoluties in het Europees contractenrecht schetst. Het boek is veeleer didactisch van aanpak en leest soms wat stroef door de vele referenties in de tekst. Zo vindt u op pagina 17 e.v. een overzicht van de belangrijkste richtlijnen en een zeer beknopte opsomming van de relevantste arresten van het Hof van Justitie. Dit verhoogt evenwel de waarde van het boek als een naslag-/referentiewerk voor de praktijk, academici en studenten. Bovendien houden de auteurs vast aan de traditie om te werken aan de hand van de levenscyclus van het contract.

Het eerste hoofdstuk ‘*Foundations*’ valt evenwel buiten dit stramien. Zo gaat het vooreerst in op de afbakening en het doel van het boek om daarna het contractenrecht te kaderen binnen het EU-recht en het *acquis communautaire*. Daar worden onder meer de bronnen van het Europees contractenrecht en de voor- en nadelen van minimum en volledige harmonisatie met betrekking tot het Europees contractenrecht toegelicht. Daarna volgt een toelichting van academische projecten (de ‘*Principles of European Contract Law*’ (‘PECL’), het Pavia-project en de *Acquis-Principles*) en het actieplan van de Europese Commissie waaruit de ‘*Draft Common Frame of Reference*’ (‘DCFR’) (C. Von Bar en E. Clive, *Draft Common Frame of Reference (DCFR)* (München: Sellier 2009), 6v) uiteindelijk voortvloeide. Dit alles wordt uiteindelijk afgesloten met een uitgebreide bespreking van een eerste voorstel tot codificatie van de EU Commissie: het GEK.

Het tweede hoofdstuk ‘*Core Elements*’ gaat in op preliminaire concepten zoals het contractbegrip (wat is de verhouding ervan met de ‘rechtshandeling’ en hoe bereikt men een consensus?), de verschillende contracttypes in het *acquis communautaire*, gemengde contracten en contractgroepen, de vrijheid van contracteren, de partijen in het contract (waarbij bijvoorbeeld het consumentenbegrip en het niet-discrimina-

tiebeginsel aan bod komen) en de interpretatie van rechtshandelingen.

Daarna volgt het boek de levenscyclus van het contract die van start gaat met de behandeling van de contractsluiting in hoofdstuk 3. Dit hoofdstuk gaat ook, naast de bespreking van klassieke contractuele leerstukken, zoals bijvoorbeeld de precontractuele verplichtingen en de wilsgebreken, in op het herroepingsrecht. Hoewel u in dit hoofdstuk wellicht dan ook de regels omtrent oneerlijke bedingen zou verwachten, wordt er een heel hoofdstuk 4 aan gewijd. In hoofdstuk 5 gaan de auteurs in op de uitvoering en in hoofdstuk 6 op de niet-uitvoering van het contract en de contractuele remedies. Hoofdstuk 7 sluit de contractuele cyclus af met een bespreking van de verjaringsregels. Ten slotte volgen nog enkele nabeschouwingen in hoofdstuk 8 waarbij wordt ingegaan op toekomstige uitdagingen (zie ook *infra*). Elk hoofdstuk wordt voorafgegaan met een beknopte verwijzing naar de kernliteratuur, die jammer genoeg beperkt is tot Duitstalige en Engelstalige bronnen.

Vanaf hoofdstuk twee wordt elk leerstuk besproken met verwijzing naar de relevante bepalingen in de *Acquis Principles*, de DCFR, de richtlijn consumentenrechten (Richtlijn 2011/83/EU), het GEK of andere relevante richtlijnen (zoals bijvoorbeeld de richtlijn inzake elektronische handel (Richtlijn 2000/31/EG), de richtlijn betalingsachterstand (Richtlijn 2011/7/EU), ...). De bespreking van het GEK is daarbij prominent en neemt meestal de meeste plaats in beslag. De bepalingen van de desbetreffende instrumenten worden op een didactische wijze in een apart kader geciteerd, wat de lectuur en het begrip voor de lezer vereenvoudigt. Dit resulteert evenwel niet in een saaie opsomming en vergelijking van de desbetreffende regels. Zo wordt steeds in de contractuele context nagegaan wat de plaats is van het EU-recht (inzake het consumentenrecht, de bescherming van kmo's en ondernemingen onderling) en wat de toekomstige uitdagingen zijn.

Bij de contractsluiting legt men bijvoorbeeld de nadruk op de bescherming van de zwakkere partij en het honoreren van de legitieme verwachtingen van beide partijen (p. 38 en p. 111 e.v.). Daarbij komen het herroepingsrecht, de precontractuele informatieverplichtingen door ondernemingen, publieke uitlatingen van verkopers over consumentengoederen, elektronische contractsluiting, ... aan bod. De bespreking van de kennisgeving houdt ook rekening met de mogelijkheid tot een elektronische kennisgeving (p. 41 e.v.). Bij de regels over de interpretatie (p. 100 e.v.) wordt eerst verwezen naar het huidige *acquis communautaire* waar de specifieke interpretatieregel van Artikel 5 van de richtlijn oneerlijke bedingen (93/13/EEG) en Artikel 2 van de richtlijn consumentenkoop (1999/44/EG) aan bod komen. Pas daarna volgt een bespreking van de algemene interpretatiesystemen zoals in de artikelen II.8:101-107 DCFR en in de artikelen 58-59 en 64-65 GEK. Geheel volgens deze logica bespreken de auteurs in één adem het wilsgebrek dwaling samen met de regels over de bescherming tegen oneerlijke handelspraktijken (p. 161 e.v.) Bij de bespreking van het recht op herstel ("*right to cure*", p. 238 e.v.) worden volgens hetzelfde stramien eerst de relevante bepalingen in de richtlijn consumentenkoop en de richtlijn consumentenrechten besproken om pas daarna over te gaan tot de bespreking van deze regel in de DCFR en het GEK. Bij de bespreking van interesten voor laattijdige betalingen wordt dan weer eerst verwezen naar de richtlijn betalingsachterstand en de *Acquis Principles* om daarna de algemene regeling in de DCFR en het GEK te bespreken (p. 269 e.v.).

Het boek geeft bij elk leerstuk vorm aan de steeds complexere ontwikkelingen in het Europees contractenrecht. Zo houden de auteurs rekening met een nieuwe stand

van zaken waarbij onlineverkoop, verkoop van digitale inhoud, de relatie tussen koop- en dienstencontracten, massaconsumptie en standaardisering van contracten centraal staan. De auteurs geven aan dat het Europees contractenrecht hierdoor toch een stap verder gaat dan het Weens Koopverdrag. Ze omschrijven dan ook het Europees contractenrecht terecht als “*law in progress*” (p. 287). Ze drukken de hoop uit dat – hoewel het GEK-project het niet haalde – toekomstige instrumenten rekening zullen houden met de verdere digitalisering en ontwikkelingen van het contractenrecht. Fijnmazige oplossingen zijn nodig om bijvoorbeeld streaming diensten in te passen in het jargon van koop-, diensten- en licentieovereenkomsten en om consumenten te beschermen indien ze contracteren op onlineplatformen waarbij de diensten niet noodzakelijk worden geleverd door ondernemingen.

De transversale analyses van de leerstukken in het boek – doorheen de relevante EU instrumenten – zijn een echte meerwaarde. Uiteraard geeft deze ‘geïntegreerde’ bespreking van het consumenten(contracten)recht blijk van de Duitse voorkeur voor een volledige integratie van het *acquis communautaire* in het contractenrecht, een keuze die momenteel niet door alle EU lidstaten wordt gevolgd. De zoekende lezer zal soms teleurgesteld zijn omdat niet alle *hot topics* van het contractenrecht even uitgebreid aan bod komen: zo is er bijvoorbeeld maar beperkte aandacht voor de imprevisieleer (p. 237) en wordt er niet (of slechts zeer beperkt) ingegaan op klassieke leerstukken zoals het verbod op rechtsmisbruik, het voorwerp en de oorzaak van de overeenkomst. Deze beknopte behandeling valt wellicht te verklaren omdat de auteurs ervoor opteerden vanuit het *acquis communautaire* te starten en niet vanuit specifieke knelpunten in het nationale contractenrecht.

Het boek verdient dus aanbeveling bij eenieder die het huidige contractenrecht en het consumentenrecht bestudeert. Zo kan het bijvoorbeeld al een nuttig instrument en naslagwerk zijn voor de hervormers van ons contractenrecht in het Burgerlijk Wetboek: afgezien van een laatste *update* staan de regels van het huidige *acquis communautaire* mooi samen om tot inspiratie te dienen voor de hervormingsvoorstellen.

Sanne JANSEN

CONTRACTENRECHT

J. CARTWRIGHT, *Contract Law. An Introduction to English Law of Contract for the Civil Lawyer* (Oxford: Hart Publishing 2016), 360 p., £ 24,21

Zoals de titel van dit boek weergeeft, gaat het om een inleiding tot het Engelse contractenrecht geschreven voor juristen uit continentaal-Europese rechtstelsels. Het boek dat uiterst aanbevelenswaardig is, richt zich dus uitdrukkelijk niet tot de jurist uit een *common law* rechtstelsel. Dit blijkt vooreerst uit het eerste deel van het boek dat een meer algemene inleiding op de Engelse *common law* bevat en niet specifiek is beperkt tot het contractenrecht. Verder blijkt zulks ook uit het gegeven dat in het tweede deel van het boek dat daadwerkelijk de beginselen van het Engelse contractenrecht behandelt, de aandacht van de lezer in het bijzonder gevestigd wordt op die principes die in scherp contrast staan tot de meeste continentaal-Europese

rechtsstelsels. Daarbij blijft de schrijfstijl helder en worden de besproken beginselen in een ruimer kader gesitueerd en verklaard op een wijze die voor de niet-Engelse jurist bevattelijk is (bijvoorbeeld de theorie van *frustration*).

Dit boek is de derde herwerkte editie ervan en houdt, in vergelijking met de voorgaande edities, rekening met recente ontwikkelingen in de rechtspraak en met een reeks wetgevende ingrepen zoals de Consumer Rights Act 2015, de Insurance Act 2015, de Consumer Contracts Regulations 2013 en de Consumer Protection Regulations 2014. Aldus werd in deze editie rekening gehouden met een aantal belangrijke wetten waardoor het Engelse consumentencontractenrecht enigszins is ontwikkeld in een richting die voor Continentaal-Europese juristen misschien wat meer vertrouwd is, ook al gaat het (nog steeds) om bijzondere wettelijke uitzonderingen op de algemene beginselen van de *common law* die de kern van het contractenrecht in Engeland uitmaken. Een handig zaakregister en een uitvoerige lijst van rechtspraak met verwijzingen naar de tekstonderdelen waar deze rechtspraak wordt aangehaald – zonder meer noodzakelijk in een *common law* stelsel – maken dit werk praktisch hanteerbaar. Dit laatste is vooral nuttig in zoverre de niet in Engeland opgeleide jurist bepaalde voor het Engelse contractenrecht fundamentele uitspraken wenst op te zoeken.

Michael TRAEST

ECONOMISCH RECHT

I. DE MEULENEERE, A.S. PIJCKE en M. ROSIERS (eds.), *Market abuse - Les abus de marché* in *Cahiers AEDBF / EVBFR – Belgium* (Limal: Anthemis 2016), 226 p., €93

In 2014 zagen de nieuwe Europese marktmisbruikverordening en –richtlijn het levenslicht. Het AEDBF/EVBFR achtte daarom de tijd rijp twee studienamiddagen te organiseren om een eerste analyse te maken van deze gewijzigde regelgeving. In de schoot van deze studienamiddagen is voorliggend boek verschenen met daarin de bijgewerkte neerslag van enkele uiteenzettingen, aangevuld met andere bijdragen.

Algemeen genomen tracht voorliggend boek een overzicht te geven van de huidige regelgeving en een inzicht te geven in de belangrijkste wijzigingen en nieuwigheden binnen de materie die voortvloeien uit de nieuwe Europese regelgeving. Zoals later zal blijken, tracht men ook het praktische aspect niet uit het oog te verliezen.

In de eerste bijdrage geven Feron en Fink een overzicht van de huidige regelgeving op het vlak van marktmisbruik. De Europese regelgeving dient als ruggensteun om de plaats van de Belgische bepalingen verder te duiden. Na een algemene inleiding rond het begrip voorkennis, wordt in de bijdrage verder aandacht geschonken aan het principiële onderscheid tussen de administratieve en de strafrechtelijke bestraffing en het voorkomen van marktmisbruik. Interessant ook is het schematische overzicht waarmee de bijdrage afsluit. Hiermee geven de auteurs een overzicht van de sancties die in het verleden door de CBFA en de FSMA werden opgelegd, samen met een korte samenvatting van de feiten en enkele bijkomende opmerkingen. Deze tabel kan een handig instrumentarium zijn voor diegene die in de praktijk met marktmisbruik in aanraking komt.

In de tweede bijdrage gaan Janssens en Geeroms dieper in op (uitgestelde) mededeling van voorkennis, het opstellen van een *insider list* en transacties gesteld door leidinggevenden en met hen nauw verbonden personen. Vooral dieper in te gaan op voornoemde topics, analyseren de auteurs het toepassingsgebied dat door deze nieuwe regelgeving werd uitgebreid. Enigszins opmerkelijk is ten slotte dat de auteurs bij de analyse van de mededeling inzake voorkennis de ruimte nemen om het begrip voorkennis te duiden. Dit begrip werd immers reeds geanalyseerd onder de eerste bijdrage. Niettemin is dergelijke analyse nuttig in functie van het onderwerp en geeft zij een meer uitgebreide analyse in vergelijking met de bijdrage van Feron en Fink die slechts een inleidend karakter heeft.

De derde bijdrage is van de hand van Boedts en bespreekt de nieuwe elementen m.b.t. het verbod op marktmanipulatie. Worden onder meer aan een bespreking onderworpen: de uitbreiding van het toepassingsgebied van de regels inzake marktmanipulatie, marktmanipulatie door middel van informatica, sanctieverplichtingen door lidstaten en uitzonderingsmogelijkheden.

In de vierde bijdrage gaat Pijcke dieper in op de regelgeving die toepassing vindt op emittenten waarvan de effecten genoteerd zijn op de zgn. Vrije Markt. Via deze markt wordt ook aan kleine en middelgrote ondernemingen de mogelijkheid geboden om hun effecten genoteerd te zien. De belangrijkste conclusie uit deze bijdrage is de volgende. Tot voor de nieuwe MAR-regelgeving kon een overtreding van de toenmalige regelgeving op dit punt slechts gesanctioneerd worden d.m.v. strafrechtelijke sancties. Met de komst van deze nieuwe regelgeving kunnen nu ook administratieve sancties worden opgelegd voor overtredingen tegen de regels van het marktmisbruik.

In een daaropvolgende bijdrage onderzoeken Lefevre en Servais bepaalde aspecten met betrekking tot de procedure voor de sanctiecommissie van de FSMA. De bijdrage is opgedeeld in vier grote delen. In een eerste deel gaan de auteurs dieper in op de eigenlijke samenstelling van de sanctiecommissie, waarbij onder meer de samenstelling en de eigenlijke procedure worden onderzocht. In een tweede deel wordt de toepassing van de waarborgen van het eerlijk proces onderzocht. In dit deel stelt men vast dat, hoewel de sanctiecommissie niet verplicht is de waarborgen toe te passen, zij dit in haar beslissingen toch doet. Daarom gaat men op 3 waarborgen specifiek in: redelijke termijn, zwijgrecht en wapengelijkheid. Bij elk van deze waarborgen vertrekken de auteurs vanuit het algemene principe van de waarborg om dan de nodige vertaalslag te maken naar het marktmisbruik en in het bijzonder de procedure voor de sanctiecommissie. In een derde deel staat een andere waarborg inzake eerlijk proces in het middelpunt van de belangstelling: het *non bis in idem* beginsel. Aandacht wordt daarbij besteed aan de huidige stand van Europese en Belgische wetgeving en rechtspraak om daarna de weerslag daarvan op de nieuwe regelgeving inzake marktmisbruik te analyseren. In een vierde en laatste deel wordt onderzoek verricht naar het (Amerikaans geïnspireerde) *fraud by hindsight* en de *ex post*-beoordeling die ons moeten aanzetten tot nadenken over onze huidige manier van beoordelen. Algemeen genomen geeft deze bijdrage goede inzichten in de procedure van de sanctiecommissie en geeft zij daarbij interessante oogpunten vanuit een rechtsvergelijkend perspectief.

In de zesde bijdrage gaan Feron en Fink, ondanks de bespreking in de vorige bijdrage, dieper in op het *non bis in idem*-beginsel. Opnieuw wordt daarbij vertrokken van de Europese rechtspraak om dan, via een grondige analyse van de Franse

rechtspraak, de Belgische rechtspraak op vlak van het *non bis in idem*-beginsel te analyseren. De omweg via de Franse rechtspraak is interessant, aangezien ook de Franse regelgeving gestoeld is op het dubbele principe van zowel een administratieve als een strafrechtelijke regelgeving en onze Belgische wetgever in de Franse pendant zijn inspiratie heeft gehaald. Uiteindelijk wordt ook in deze bijdrage dieper ingegaan op de behandeling van het principe door de nieuwe Europese regelgeving. Dit onderzoek is belangrijk, aangezien de regelgeving voorschrijft dat lidstaten zowel in administratieve en strafrechtelijke sancties moet voorzien. Door de afwezigheid van een duidelijke stelregel m.b.t. de dubbele bestrafing in regelgeving van het marktmisbruik, concluderen de auteurs dat het beginsel in de toekomst onder deze regelgeving aanleiding zal geven tot discussie.

In de zevende bijdrage geeft Meyers commentaar op het Lafonta-arrest van het Hof van Justitie en analyseert hij hoe deze rechtspraak moet worden ingepast in de nieuwe Europese regelgeving.

In de achtste bijdrage doet Libotte aan rechtsvergelijking met twee van onze buurlanden, namelijk Nederland en Frankrijk. Aangezien strafrechtelijke vervolging in de onderzochte lidstaten in mindere mate aan de orde is, kiest de auteur ervoor voornamelijk de nadruk te leggen op de administratieve vervolging. Worden in deze bijdrage aan rechtsvergelijkend onderzoek onderworpen: redelijke-termijnvereiste, principe van retroactiviteit van mildere wet, hoogte van administratieve boetes en de publicatie van de administratieve beslissing.

Naast een theoretische bespreking van de nieuwe regelgeving inzake marktmisbruik, verliest voorliggend boek ook de praktische kant niet uit het oog. De regelgeving inzake marktmisbruik verplicht om preventieve maatregelen te nemen om misbruik van voorkennis en marktmisbruik te voorkomen. Blazhyyevska en Van Camp analyseren in hun bijdrage de bepalingen inzake preventieve maatregelen en werken enkele van deze maatregelen m.b.t. financiële instellingen verder uit. Preventieve maatregelen m.b.t. emittenten van financiële instrumenten laten zij daarentegen doelbewust buiten het toepassingsgebied van hun bijdrage.

Algemeen genomen is voorliggend boek een welgekomen verrijking van de rechtsliteratuur op het vlak van misbruik van voorkennis en marktmisbruik. In vaak rijkelijk gestoffeerde bijdragen leveren de auteurs hun zienswijze op de verschillende elementen en nieuwigheden die de recente Europese regelgeving ons biedt. Het rechtsvergelijkend onderzoek en de praktische inzichten die geboden worden, geven aan voorliggend boek een extra dimensie. Enigszins te betreuren is daarentegen dat met de publicatie van het boek niet gewacht is tot na de implementatie van de Belgische regelgeving. Verder zou een meer uitgebreide inhoudstafel het boek en de inhoud van de bijdragen overzichtelijker en makkelijker doorzoekbaar maken.

Lander VAN GUCHT

ERFRECHT

E. GOOSSENS, *De Europese erfrechtverklaring* (Antwerpen: Intersentia 2016), xxvi + 544 p., €125

Voorliggend werk is de handelseditie van het doctoraatsproefschrift dat de auteur op 16 maart 2016 aan de KU Leuven verdedigde onder het promotorschap van prof. dr. Pintens en het co-promotorschap van prof. dr. Verbeke. Zoals de titel van het boek aanduidt, behandelt dit werk de Europese erfrechterverklaring zoals geregeld en ingevoerd met de zogenaamde Erfrechtverordening, dit is de verordening nr. 650/2012 van 4 juli 2012 betreffende de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning en de tenuitvoerlegging van beslissingen en de aanvaarding en de tenuitvoerlegging van authentieke akten op het gebied van erfopvolging, alsmede betreffende de instelling van een Europese erfrechtverklaring. De Europese erfrechtverklaring is bestemd voor erfgenamen, rechtstreeks tot de nalatenschap gerechtigde legatarissen en voor testamentuitvoerders of beheerders van de nalatenschap, die zich in een andere lidstaat dienen te beroepen op hun hoedanigheid of de daaraan verbonden rechten en/of bevoegdheden dienen aan te tonen.

In het boek worden in verband met de Europese erfrechtverklaringen twee onderzoeksvragen behandeld. De eerste vraag betreft de rechtsgevolgen van de Europese erfrechtverklaring. De tweede onderzoeksvraag behandelt de onderlinge verhouding van de verschillende erfrechtcertificaten. De auteur geeft immers aan dat de erfrechtverordening op het punt van deze twee thema's lacunes vertoont. Weliswaar bevat de verordening op het punt van de rechtsgevolgen van de Europese erfrechtverklaring en de verhouding tussen de erfrechtcertificaten een aantal voorschriften, maar deze volstaan niet als theoretisch kader. Daarbij komt dat de inhoud van de Europese erfrechtverklaring vaak in grote mate mede wordt bepaald door het huwelijksvermogensrecht of het samenwoningsvermogensrecht, doch de erfrechtverordening weinig aandacht heeft geschonken aan de gelijktijdige toepassing van erfrecht en huwelijksvermogensrecht of samenwoningsvermogensrecht. Aansluitend belicht de auteur de gevolgde onderzoeksmethode en verduidelijkt zij dat de Europese erfrechtverklaring vanuit de nationale erfrechtcertificaten wordt bestudeerd. Die nationale erfrechtcertificaten – zij gebruikt dit begrip terecht als een comparatief begrip – vormen het vertrekpunt van een originele rechtsvergelijkende studie die toelaat te komen tot een beter begrip van de Europese erfrechtverklaring. Dit onderzoek verloopt functioneel-typologisch en geïntegreerd.

Het eigenlijke onderzoek is opgebouwd in drie delen waarbij het eerste deel fungeert als algemeen deel waarin de doelstelling, procedurele aspecten en inhoud van de Europese erfrechtverklaring worden geschetst vanuit een analyse van de nationale erfrechtcertificaten. Elk van deze onderwerpen bestudeert de auteur vooreerst vanuit de verschillende nationale erfrechtcertificaten om vervolgens, na een comparatief besluit, de desbetreffende aspecten van de Europese erfrechtverklaring te analyseren. Een tweede deel behandelt de rechtsgevolgen van de Europese erfrechtverklaring vanuit de structuur van artikel 69 van de Erfrechtverordening; het gaat om de eerste onderzoeksvraag. Aan bod komen aldus de algemene rechtsgevolgen, vervolgens het vermoeden van juistheid, aansluitend de bescherming van personen die handelen op basis van het erfrechtcertificaat en tenslotte de registerpubliciteit. In dat verband beoogt de auteur een interpretatiemodel voor artikel 69, vijfde lid van

de Erfrechtverordening te ontwikkelen dat immers de registerpubliciteitswerking van de Europese erfrechtverklaring omvat. Ook bij deze thema's vertrekt de analyse vanuit de nationale erfrechtcertificaten. Een derde deel tenslotte betreft de tweede onderzoeksvraag en gaat in op de verhouding tussen de erfrechtcertificaten. Telkens wordt voor de nationale erfrechtcertificaten onderzocht welke hun gelding is in een andere lidstaat; daarbij heeft de auteur uiteraard ook oog voor de wijze waarop deze erfrechtcertificaten in een andere lidstaat kunnen circuleren en derhalve het voorwerp van erkenning en tenuitvoerlegging kunnen uitmaken. Nadat ook de rechtsgevolgen van de Europese erfrechtverklaring worden geschetst, gaat een laatste interessant en origineel gedeelte van het werk in op de problematiek van conflicterende erfrechtcertificaten. Het is immers niet uitgesloten dat erfrechtcertificaten elkaar tegenspreken en aldus aanleiding kunnen geven tot een ondermijning van de rechten van derden te goeder trouw. De auteur formuleert daarbij ook suggesties om conflicten te voorkomen en reikt pistes aan om conflicten op te lossen indien men er niet in geslaagd is om conflicterende erfrechtcertificaten te vermijden.

Met dit werk getuigt de auteur niet enkel van een diepgaande kennis en verregaand inzicht in de materie van de Europese erfrechtverklaring en nationale erfrechtcertificaten; zij geeft ook blijk van bekwaamheid om grondig en uitmuntend rechtsvergelijkend onderzoek te kunnen verrichten nu het werk een diepgravende rechtsvergelijkende analyse van nationale erfrechtcertificaten omvat. Die insteek is hoogst origineel. De uitmuntende wetenschappelijke kennis van de auteur overschrijdt ook duidelijk de materie van de Europese erfrechtverklaring en de erfrechtverordening. In hun voorwoord wijzen de promotor en copromotor er immers terecht op dat het gedeelte van het werk over de registerpubliciteit en de verhouding tussen de erfrechtcertificaten in het bijzonder getuigt van een grondige kennis van het buitenlandse zakenrecht en meer bepaald ook van het Duitse recht. Zeker indien men voor ogen houdt dat het onderzoek van de auteur zich situeert op een snijpunt van het erfrecht en het internationaal privaatrecht – en rechtswetenschappelijk onderzoek dat zich niet beperkt tot één rechtsgebied geenszins eenvoudig is – én de rechtsvergelijking in dit werk prominent aanwezig is, verdient dit vlot geschreven en goed leesbaar boek alle aandacht. De auteur verdient alle lof en appreciatie voor de uitmuntende wijze waarop zij dit onderzoek heeft verricht.

Michael TRAEST

FAMILIERECHT

S. MATTHÉ, *Familierecht als verbintenissenrecht* (Mechelen: Wolters Kluwer 2016), xv + 517p., €89

Het voorliggende boek is de handelseditie van het proefschrift waarop Sara Matthé kort na Nieuwjaar 2016 met glans promoveerde aan de Universiteit Antwerpen. De studie van het familierecht als verbintenissenrecht behelst een diepgaand onderzoek naar de eigen aard van het familierecht. Het boek is opgebouwd rond een vraag die de essentie van de familierechtsbeoefening betreft: 'is er eigenlijk (nog) wel nood aan familierecht? Kan meer bepaald niet worden volstaan met de toepassing van het algemene verbintenissen- en contractenrecht op familiale betrekkingen?'. Zoals

ook de promotor van het proefschrift, Frederik Swennen, aangeeft, is het antwoord op die vraag heel relevant. Wat betreft ouderschap is dat bijvoorbeeld zo inzake zwangerschap-voor-een-ander (draagmoederschap). Wat betreft partnerschap is dat bijvoorbeeld zo inzake de vernietigbaarheid van huwelijken op grond van de afwezigheid van toestemming (schijnhuwelijk) of een gebrek in de toestemming (zoals dwaling).

In het familierecht worden veelvuldig contracten gesloten. Toch is het algemene verbintenissen- en contractenrecht niet zonder meer van toepassing op die contracten. Familiale relaties worden beheerst door een afzonderlijk Boek I van het Burgerlijk Wetboek. Het familierecht vormt zo een afgescheiden en bijzonder onderdeel van het privaatrecht. In die zin wordt aan het familierecht traditioneel een uitzonderingspositie toegekend ten opzichte van het algemene verbintenissen- en contractenrecht.

Voor zowel het huwelijk, de wettelijke samenwoning, de erkenning, de regelingsakte, de familierechtelijke overeenkomst, de partneralimentatieovereenkomst als de overeenkomsten over het ouderschap wordt in dit boek onderzocht of deze traditionele terughoudendheid tegenover de toepassing van het algemene verbintenissen- en contractenrecht in onze huidige samenleving nog navolging verdient. Voor elk van deze rechtsfiguren wordt nagegaan of hun totstandkoming, hun gevolgen en hun beëindiging kunnen worden beheerst door de geldende principes uit het algemene verbintenissen- en contractenrecht. Uit deze analyse blijkt dat familierecht in de eerste plaats wel degelijk verbintenissenrecht is. Voormelde contracten uit het familierecht hebben alle een gemeenrechtelijke aard. Het algemene recht geldt reeds ten dele als uitgangspunt voor hun totstandkoming, hun gevolgen en hun beëindiging. De auteur toont echter aan dat het nog algemener als uitgangspunt behoort te gelden.

Het boek is uiterst waardevol. Voor het eerst wordt de toepasbaarheid onderzocht van de veelheid van rechtsfiguren die het algemene verbintenissen- en contractenrecht rijk is, op de contracten die in de sfeer van het familierecht worden gesloten. Het familierecht wordt systematisch vergeleken met het algemene recht, dit zowel wat de totstandkoming van rechtshandelingen, hun gevolgen als hun beëindiging betreft. De hoofdindeling van het boek volgt het leven van de verbintenis, mede in functionele vergelijking met het Nederlandse recht. Het onderzoek leert dat het familierecht hoe dan ook nog steeds bijzonder is omdat familierechtelijke betrekkingen eigen beschermingsbehoeften hebben ten opzichte van het algemene verbintenissen- en contractenrecht. Sara Matthé toont op overtuigende wijze aan dat deze behoeften veel meer zouden kunnen worden opgevangen in het algemene verbintenissen- en contractenrecht, zodat er nog slechts in ondergeschikte mate nood is aan bijzondere familierechtelijke bepalingen. Zij komt tot dat besluit door aan te knopen met de rechtsgeschiedenis en met de rechtsontwikkelingen in de Verenigde Staten, waar partijautonomie reeds langer het uitgangspunt is, ook in het familierecht. Het puike werkstuk steunt op fundamenteel en punctueel wetenschappelijk onderzoek, waarvoor gelukkig plaats wordt gemaakt op de commerciële markt.

Sven MOSSELMANS

FAMILIERECHT

A. VAN DEN BROECK, *Vermogensbescherming van kwetsbare meerderjarigen via lastgeving. Een rechtsvergelijkend onderzoek* (Antwerpen: Intersentia 2014), xxi + 370 p., €100,00

Over de vermogensbescherming van kwetsbare meerderjarigen is al veel inkt gevloeid. Ook dit boek, het resultaat van een onderzoeksproject van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, vormt hier een aanvulling van. Van den Broeck bekeek het onderwerp door een internationale bril, hetgeen resulteert in een door-gedreven rechtsvergelijkend werk. Zij bestudeert de wetgeving van zes Europese landen, met name België, Duitsland, Engeland & Wales, Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland, in dit domein op een zeer consequente manier en vanuit verschillende invalshoeken. Zowel de positie van de lasthebber, die van derden te goeder trouw en vanzelfsprekend die van de kwetsbare meerderjarige zelf komen aan bod.

De probleemstelling in dit boek is heel duidelijk. Elk van de besproken rechtstelsels probeert een evenwicht te zoeken tussen de menselijke waardigheid en persoonlijke autonomie van de kwetsbare meerderjarige én de bescherming die hij of zij nodig heeft. Na een uitvoerige analyse van de methodes die de verschillende rechtstelsels hanteren stelt Van den Broeck een regime van lastgeving voor als instrument voor vermogensbescherming.

Het onderzoek vat in deel II aan met een overzicht van de evolutie van het recht inzake meerderjarigenbescherming in Europa. De rechtsfiguur van de lastgeving is namelijk altijd al aanwezig geweest, maar kreeg door maatschappelijke evoluties een nieuwe rol toebedeeld.

Deel III richt zich op de lastgeving als een instrument van vermogensbescherming. Van den Broeck zet uiteen in welke mate lastgeving als techniek voorkwam, vóór de introductie van bijzondere regelgeving. Ook wordt de rol van de gemeenrechtelijke volmacht in de huidige context bekeken. Er wordt daarnaast een overzicht gegeven van de alternatieven die bestaan. De kern van dit deel richt zich op een bespreking van elk aspect van de lastgeving. Alle mogelijke problemen die zich kunnen voordoen worden besproken en de oplossingen die de rechtstelsels voorzien worden uitvoerig geanalyseerd.

Deel IV bundelt alle bevindingen en aanbevelingen die doorheen het boek werden gegeven in een besluit. Hier komt onder meer het regime voor lastgeving aan bod dat Van den Broeck als ideaal evenwicht tussen autonomie en bescherming beschouwt.

De sterkte van “Vermogensbescherming van kwetsbare meerderjarigen via lastgeving” zit in de volledigheid van de studie over de grenzen heen. De structuur en systematiek verschaft de lezer een helder inzicht in de problematiek die de figuur van de lastgeving met zich meebrengt. Het boek bevestigt het grote belang dat deze figuur heeft en duidt aan met welke pijnpunten nog verder rekening moet gehouden worden.

Dit boek vormt door de volledigheid van het onderzoek een belangrijke en interessante bijdrage en past in de bibliotheek van elke jurist. Er wordt namelijk een waaier aan informatie verzameld, waardoor dit een ideaal naslagwerk vormt voor elkeen die zich in de figuur van de lastgeving wil verdiepen.

Melissa HUYGHE

FISCAAL RECHT

H. CASIER, *Vlaamse Codex Fiscaliteit - Erfbelasting en Registratiebelasting* (Mechelen: Kluwer 2015), 1210 p., €244,06

Met het Vlaams decreet van 19 december 2014 werden de Vlaamse regels met betrekking tot de registratie- en successierechten uit de Wetboeken der Registratie- en Successierechten geïntegreerd in de Vlaamse Codex Fiscaliteit ("VCF"). De heffingen werden omgedoopt tot respectievelijk "registratiebelasting" en "erfbelasting" en zijn sinds 1 januari 2015 volledig overgenomen door de Vlaamse Belastingdienst. Naar aanleiding van deze "aardverschuiving inzake registratie- en successierechten, of beter registratie en erfbelasting" om de woorden van Casier te hernemen, bracht hij dit boek uit dat de lezer een leidraad moet bieden voor de bepalingen met betrekking tot de erf- en registratiebelasting van de VCF.

Het boek bestaat uit 10 delen. In het eerste deel voorziet Casier de lezer bondig van commentaar bij de VCF, in het bijzonder over de bepalingen met betrekking tot de registratie- en erfbelasting. Zo worden achtergrond en context bij de totstandkoming en opbouw van de VCF aangehaald. Daarnaast worden de vindplaats en structuur van de materieelrechtelijke bepalingen inzake registratie- en erfbelasting op een overzichtelijke manier weergegeven. Een opsomming van de meest opvallende wijzigingen en vernieuwingen die de Vlaamse decreetgever met de VCF heeft aangebracht aan de regeling zoals voorzien in de 'oude' Wetboeken der Registratie- en Successierechten geeft het boek een meerwaarde ten opzichte van andere verzamelingen van wetteksten. Het procedurele aspect van de Vlaamse belastingen, en daarmee de belangrijkste vernieuwing die de VCF met zich meebrengt, wordt uiteengezet en commentariseerd, doch niet geannoteerd. De antimisbruikbepaling en de rullingpraktijk worden afzonderlijk besproken. Verwacht van de commentaar bij de Vlaamse codificering van de registratie- en erfbelasting geen uitgebreide juridisch-technische verhandeling, maar een samenvattende bespreking die de Vlaamse regeling van de registratie- en schenkbelasting kadert en praktische inzichten biedt.

Na de commentaar bundelt het boek in zes delen de parlementaire voorbereiding bij de VCF, met name het ontwerpdecreet met inbegrip van o.m. de memorie van toelichting en het advies van de Raad van State, de amendementen en *errata*, het verslag namens de Commissie Financiën en de finaal aangenomen tekst. De gebruiker heeft met dit boek dus voornamelijk een zeer volledige wetshistoriek en inzicht in de *ratio legis* van de VCF, althans wat betreft de regeling voor registratie- en erfbelasting, in handen. Het boek is dan ook geen lees- of handboek, maar een gebruiksinstrument voor de rechtspracticus.

Tot slot werd de integrale VCF opgenomen, inclusief de bepalingen inzake registratie- en erfbelasting, alsook de publicatie in het Belgisch Staatsblad en een woordenlijst.

Het boek verschijnt in een typisch "codex-formaat" en is door de overzichtelijke inhoudstafel een handig te raadplegen naslagwerk.

Dorien BECKERS

GERECHTELIJK RECHT

P. DAUW, *Burgerlijk procesrecht* (Antwerpen: Intersentia 2016), 540 p., €89,62

Voor mij ligt de derde editie van de door Paul Dauw in schematische boekvorm geboden heldere analyse van het burgerlijk procesrecht. De intussen befaamde Potpourriwetgeving en meer precies de Potpourriwet I van 19 oktober 2015 (*BS* 22 oktober 2015), de Potpourriwet II van 5 februari 2016 (*BS* 19 februari 2016) en de Potpourriwet III (*BS* 13 mei 2016) noopten, benevens tal van andere wetgeving, tot een grondige herwerking van het handboek. De eerste editie dateert van 2010 en de tweede editie van 2014. Thans is de stof bijgehouden tot 30 juni 2016.

De opzet van het voorliggende boek is om de lezer op een heldere wijze doorheen de regels van het burgerlijk procesrecht te loodsen. De vele schema's zijn doorzichtige patronen, waardoor stelsels en procedures worden opengelegd en gevisualiseerd.

Het boek is eerst en vooral een werkinstrument voor de studenten rechtspraktijk. Het is in hoofdzaak voor hen geschreven. Het wil comfort bieden bij het verwerven van inzicht en bij het instuderen van de stof. Van deze studenten wordt verwacht dat zij na het behalen van hun professionele bachelor onmiddellijk inzetbaar zijn in hun eerste werkomgeving. Wetenschappelijke en rechtstheoretische beschouwingen zijn in dit boek niet terug te vinden. Het accent ligt op een technische, praktische en overzichtelijke analyse van de basisregels.

Het boek is ook nuttig voor de jonge en meer ervaren praktijkjurist. Op een toegankelijke wijze wordt het globale overzicht opnieuw voor de ogen gebracht. Het boek, en vooral zijn schema's, laten de meer ervaren jurist die de procesrechtelijke weg even moet zoeken, toe zijn vraag te positioneren. De weg naar de oplossing wordt hem aangereikt. De bestaande handboeken bieden meer nuances en ruime verwijzingen naar rechtspraak en rechtsleer die, precies om trouw te blijven aan zijn doelstelling, niet worden aangetroffen in dit boek. Het boek heeft niet dezelfde ambities. Het wil complementair zijn aan deze werken, die andere doelstellingen en benaderingswijzen hebben.

In die optiek doorloopt Paul Dauw in twaalf delen het burgerlijk procesrecht. De auteur start met 'de weg naar het burgerlijk procesrecht', waarbij onder meer het gerechtelijk recht van het burgerlijk procesrecht wordt onderscheiden. Het burgerlijk procesrecht wordt hier gelijkgesteld met gerechtelijk privaatrecht. De auteur vervolgt met 'het huis van het burgerlijk procesrecht', waarbij onder meer het veelzijdige karakter van dit rechtsdomein en een aantal *basics* zoals het recht op toegang tot de rechter worden blootgelegd. Deel III behelst de organisatie van het gerecht, gaande van de organen van de rechterlijke macht en de magistraten over diverse instanties waaronder de HRJ tot de balie en de gerechtsdeurwaarders. In deel IV gaat het over de geschillenbeslechting in drie niveaus: het materiële recht, de rechtsvordering en de vordering in rechte. Deel V omvat de bevoegdheid van de rechter. Deel VI beslaat 'de weg naar het vonnis' in diverse etappes. Dit is het langste deel met 19 hoofdstukken van in totaal ruim 100 bladzijden. De auteur bespreekt vervolgens het bewijsrecht in deel VII en de rechtsmiddelen in deel VIII. Deel IX is beperkt tot een loutere opsomming van enkele bijzondere rechtsplegingen. In Deel X wordt overgegaan naar het beslag- en executierecht en vervolgens naar de invordering van onbetwiste geldschulden tussen professionelen en de collectieve schuldenregeling. De auteur sluit af met een aanstipping van arbitrage in deel XI en een korte bespre-

king van bemiddeling in het laatste deel XII.

Zoals de auteur van het boek in het voorwoord van zijn eerste editie zelf aangeeft, dekt de vlag van het boek zijn lading! Het biedt een welgekomen overzicht met zeer dienstige wegwijzers voor de praktizijn van het burgerlijk procesrecht. Het siert de auteur doorheen zijn werk consequent de eenvoud te bewaren. Daarmee geeft Paul Dauw ongewild te kennen dat hij het burgerlijk procesrecht op bijzondere wijze beheerst en doorziet.

Sven MOSSELMANS

GERECHTELIJK RECHT

P. THIRIAR, B. VANLERBERGHE, J. LAENENS, D. SCHEERS en S. RUTTEN, *Handboek Gerechtelijk Recht* (Antwerpen: Intersentia 2016), 944 p., €174,53

Het *Handboek gerechtelijk recht* is ondertussen al aan zijn vierde editie toe. Sinds de eerste uitgave in 2004 heeft het voor zichzelf een ijzersterke reputatie opgebouwd als hét Nederlandstalige standaardwerk op het vlak van het burgerlijk procesrecht. Die reputatie is zonder meer verdiend, en is het resultaat van een geslaagde combinatie van verschillende factoren.

Vooreerst is het handboek op inhoudelijk vlak bijzonder exhaustief. Geen enkel aspect van het burgerlijk procesrecht blijft onderbelicht. Van de gedinginleiding tot buitengewone rechtsmiddelen, van de basisbeginselen tot de meest technische aspecten van pakweg het gerechtelijk deskundigenonderzoek: wie met een procesrechtelijke vraag zit, vindt in het *Handboek gerechtelijk recht* minstens een begin van antwoord terug. En daar blijft het overigens niet bij. Een bijzonder kenmerk van het handboek is dat het ook uitgebreid aandacht besteedt aan de fase *na* het vonnis, i.e. de tenuitvoerlegging, ook al behoort dat eigenlijk niet tot het gerechtelijk recht *stricto sensu*. De titel doet de inhoud dus niet volledig eer aan. De lezer krijgt met dit boek veeleer een *Handboek gerechtelijk recht, met inbegrip van het beslag- en executierecht* op de plank.

Voorts aarzelen de auteurs niet om, waar nodig, stelling in te nemen. Net zoals elke rechtstak is het gerechtelijk recht geen exacte wetenschap, en de meningen op bepaalde punten lopen soms uiteen. Het strekt het *Handboek gerechtelijk recht* tot eer dat het in die discussies positie kiest, maar divergente stemmen niet onder de mat veegt. In voetnoot wordt consciëntieus naar andersluidende rechtspraak of rechtsleer verwezen, iets wat zowel de academicus als de practicus ongetwijfeld kan bekoren.

Dat brengt ons trouwens bij het indrukwekkende voetnotenapparaat. Dat is zonder twijfel één van de belangrijkste troeven van het *Handboek*, waarin het zich met verve onderscheidt van andere overzichtswerken. De lezer die zich verder wil verdiepen in een bepaald aspect van het gerechtelijk recht, vindt in de bijna 6.000 voetnoten meer dan genoeg suggesties voor verdere lectuur in de vorm van rechtsleer of rechtspraak. De verwijzingen zijn relevant en op hun beurt gezaghebbend. Op die manier doubleert het *Handboek* als een gids voor juridische opzoekingen. Voor wie zich wil inwerken in een procesrechtelijk deelprobleem, vormt het *Handboek ge-*

rechtelijk recht met al zijn voetnoten (en op het eind een geselecteerde bibliografie) inderdaad een uitstekende eerste reflex.

De structuur van het *Handboek* is logisch opgebouwd. De auteurs vangen aan met een bespreking van de algemene beginselen en van de bronnen van het gerechtelijk recht. Zij behandelen vervolgens de rechterlijke organisatie, de bevoegdheidsregeling en de eigenlijke rechtspleging. Daarbij volgen zij, niet onlogisch, de chronologie van het proces: beginnen bij de gedinginleiding om te eindigen bij de rechtsmiddelen en de uitvoering van het vonnis (beslag en executie). Een gedetailleerde en overzichtelijke inhoudstafel, een uitgebreid trefwoordenregister en een doordacht gebruik van titels en ondertitels zorgen er verder voor dat de lezer snel de informatie terugvindt waarnaar hij op zoek is.

De auteursequipe vormt de laatste en misschien wel belangrijkste troef van het *Handboek gerechtelijk recht*. Traditiegetrouw wordt het *Handboek* opgesteld door een selecte groep gezaghebbende auteurs met zowel academische als praktijkgerichte achtergrond. Die combinatie garandeert een eindresultaat dat niet enkel uitblinkt in wetenschappelijke *Gründlichkeit*, maar ook onmiddellijk raadpleegbaar is door de rechtspracticus ter oplossing van de concrete problemen die hij tegenkomt in zijn dagelijkse praktijk. In vergelijking met de vorige editie is de auteursploeg overigens ingrijpend gewijzigd: prof.dr. Karen Broeckx heeft de fakkel doorgegeven aan prof.dr. Stefan Rutten en prof.dr. Beatrix Vanlerberghe. Raadsheer Pierre Thiriar en vrederechter Dirk Scheers zijn gebleven. Deze keurploeg bouwt verder op de stevige fundamenten van het *Handboek* die in 2004 door wijlen prof.dr. Jean Laenens samen met prof.dr. Karen Broeckx zijn gelegd.

Specifiek voor deze vierde uitgave mag nog worden opgemerkt dat de stof werd bijgehouden tot 30 juni 2016, zodat ook de wet van 4 mei 2016 (Potpourri III) in de tekst werd verwerkt. Daarnaast zijn vanzelfsprekend ook de fameuze Potpourri I, de wet van 26 maart 2014 (natuurlijke rechter), de wet van 18 februari 2014 betreffende de invoering van een verzelfstandigd beheer voor de rechterlijke organisatie, en vele andere *actualia* verwerkt. Het onophoudelijk gesleutel aan het burgerlijk procesrecht van de afgelopen jaren reflecteert zich trouwens ook in het bladzijdenaantal: deze nieuwe editie is maar liefst honderd pagina's lijviger dan de vorige uitgave. Een andere opvallende nieuwigheid is dat de voetnotennummering voortaan doorloopt, daar waar de vorige edities nog een eigenaardige nummering kenden die op elke bladzijde terug van 1 begon.

Afsluitend mag zonder overdrijven worden gesteld dat het *Handboek gerechtelijk recht* een onmisbaar instrument is voor elkeen die, in welke hoedanigheid dan ook, regelmatig met het burgerlijk procesrecht in aanraking komt. De inhoudelijke diepgang, de kwistige verwijzingen naar relevante rechtspraak en rechtsleer, de systematische opbouw, het grote gebruiksgemak, de kwaliteit van de auteursploeg en de reputatie die het *Handboek* ondertussen heeft verworven: alles draagt bij tot het statuut van absoluut standaardwerk. Op het domein van het burgerlijk procesrecht speelt het *Handboek gerechtelijk recht* in een klasse apart.

Sven SOBRIE

GERECHTELIJK RECHT

C. VAN SEVEREN, *Uitlegging, verbetering en herstel van rechterlijke uitspraken in Artikel & Commentaar* (Mechelen: Wolters Kluwer 2016), viii + 184 p., €70, 27.

Zich vergissen is des mensen, en rechters zijn – gelukkig – ook maar mensen. Hun vonnissen bevatten soms dubbelzinnigheden, onduidelijkheden, materiële vergissingen of vergetelheden. Het Gerechtelijk Wetboek is daarop voorzien en bevat relatief eenvoudige procedures tot uitlegging, verbetering en herstel van rechterlijke uitspraken. Helaas zijn deze procedures voor veel practici relatief onbekend terrein. Dat hypothekeert de aanwending ervan in de praktijk – men kiest dan liever voor een duur, log, langdurig maar vertrouwd hoger beroep – en zo ontstaat een vicieuze cirkel. Onbekend maakt onbemind, en onbemind maakt onbekend.

Dit boek is erop gericht die vicieuze cirkel te doorbreken. Het boek bevat een diepgaande en praktijkgerichte bespreking van de procedures tot uitlegging, verbetering en herstel. Concrete aanleiding voor het boek vormde de wet van 24 oktober 2013, die voornoemde procedures ingrijpend heeft gewijzigd en gemoderniseerd.

De auteur bespreekt de *ratio legis* van de procedures tot uitlegging, verbetering en herstel, hun mogelijkheden en hun beperkingen. Waar de wet zelf dubbelzinnig of onduidelijk is – men ziet de ironie – wordt op gemotiveerde wijze stelling ingenomen voor deze of gene interpretatie. Concrete vraagstukken worden opgeworpen en meteen ook beantwoord. Het bronnenmateriaal is uitgebreid en overigens niet beperkt tot de landsgrenzen: te gepasten tijde wordt een blik geworpen op onze zuiderburen. Een logische reflex, aangezien ook onze wetgever daar zijn mosterd heeft gehaald. Bovendien boort de auteur een indrukwekkende voorraad casuïstiek aan om de soms abstracte begrippen de nodige tastbaarheid te geven. Op die manier blijft geen aspect van de procedures onderbelicht.

De structuur van het boek is opgebouwd rond de wetsartikelen en volgt derhalve de structuur van het Gerechtelijk Wetboek. Dat resulteert in een gemakkelijk raadpleegbaar naslagwerk. Een kleine inhoudstafel aan het begin van elke artikelsgewijze bespreking zorgt voor bijkomend gebruiksgemak. Wie een concrete vraag heeft, vindt gegarandeerd snel het antwoord terug, zelfs zonder gebruik te moeten maken van het alfabetische trefwoordenregister dat inderdaad grotendeels overbodig is.

Het behoorde tot de *ratio legis* van de hervormingen van 2013 om het gebruik van de procedures tot uitlegging, verbetering en herstel te bemoedigen, in het streven naar een meer efficiënte justitie. Dit overzichtelijke en exhaustieve boek toont zich daarbij een belangrijke bondgenoot. Het boek garandeert de practicus een snel antwoord op alle vragen die in de loop van deze procedures kunnen rijzen, en heeft alles in zich om de koudwatervrees ten aanzien van deze procedures weg te nemen. De lectuur ervan moet dan ook worden aangeraden: zowel de lezer als justitie in haar geheel kunnen er maar wel bij varen.

Sven SOBRIE

NOTARIEEL RECHT

A.L. VERBEKE en F. BUYSSENS (eds.), *Notariële actualiteit 2015-2016 in Leuvense Notariële Geschriften* (Antwerpen: Intersentia 2016), 178 p., €75,47

Notariële actualiteit 2015-2016 is het achttiende volume in de reeks Leuvense Notariële Geschriften. Het boek bestaat uit bijdragen die, zoals de titel doet vermoeden, een bijzondere relevantie hebben voor het notariaat. De bijdragen hebben betrekking op de verschillende rechtsdomeinen waarmee het notariaat geconfronteerd wordt, zoals het familierecht, het vastgoedrecht, het fiscaal recht en het rechtspersonenrecht.

Het boek vangt aan met een bijdrage van Elise Goossens over de rechtsgeldigheid van uiterste wilsbeschikkingen onder de Erfrechtverordening. Het doel van de bijdrage is het begeleiden van de notaris bij het opstellen en uitvoeren van uiterste wilsbeschikkingen in grensoverschrijdende erfopvolgingen. Voor een goed begrip van deze materie is de kennis van het onderscheid tussen de verschillende types van uiterste wilsbeschikkingen (het testament, het gemeenschappelijk testament en de erfrechtovereenkomst) onontbeerlijk. Dit onderscheid wordt door de auteur op onberispelijke wijze duidelijk gemaakt.

Doorheen de bijdrage deinst de auteur er niet voor terug om op overtuigende wijze een persoonlijk standpunt in te nemen. Het is bijvoorbeeld niet eenvoudig om een impliciete gedeeltelijke rechtskeuze voor de toelaatbaarheid en materiële geldigheid van een uiterste wilsbeschikking te onderscheiden van een impliciete algemene rechtskeuze, die de gehele uiterste wilsbeschikking zou regelen. De auteur stelt voor om in geval van twijfel een vermoeden in het voordeel van de algemene rechtskeuze te laten spelen.

De auteur maakt gebruik van de anderstalige versies van de Erfrechtverordening en van een internationaal bronnenarsenaal. Op deze manier komt de auteur tegemoet aan de onduidelijkheden in de Nederlandstalige versie en aan het bij uitstek grensoverschrijdende karakter van de materie. De auteur sluit de bespreking van het regime van de Erfrechtverordening af met een praktisch voorbeeld, hetwelk de overzichtelijkheid en helderheid van de bijdrage nog verbetert.

Ten slotte schenkt de auteur aandacht aan de overgangsbepalingen die relevant zijn voor uiterste wilsbeschikkingen die zijn opgesteld vóór 17 augustus 2015, de datum van inwerkingtreding van de Erfrechtverordening.

De tweede bijdrage van Renate Barbaix handelt over zorgovereenkomsten. De auteur spitst de bijdrage toe op het leveren van intrafamiliale materiële zorg aan een zorgbehoevende. Materiële hulp wordt, in tegenstelling tot financiële hulp, op geen enkele wijze verplicht door de wetgever (met uitzondering van de artikelen 213 en 221 BW over de hulp- en bijdrageverplichting tussen echtgenoten). De auteur behandelt de verschillende knelpunten waarmee partijen die een zorgovereenkomst opstellen worden geconfronteerd. Hiertoe wordt bijzondere aandacht geschonken aan de fiscale en erfrechtelijke behandeling van een (eventueel) bedongen vergoeding voor de zorgverstrekker. De bijdrage wordt besloten met een modelovereenkomst, die een groot praktisch nut vertoont.

Matthias E. Storme neemt de derde bijdrage voor zijn rekening, dewelke handelt over de verkoop van vastgoed in collectieve procedures. De bijdrage biedt een uitgebreid

overzicht van de procedurele regels met betrekking tot de verkoop van vastgoed in het kader van het faillissement, de collectieve schuldenregeling, de overdracht van een onderneming onder de WCO en de beneficiaire nalatenschap. Daarnaast wordt voor elke collectieve procedure de interferentie van de specifieke regels met de algemene regels van het uitvoerend beslag besproken.

Interessant is het feit dat de auteur standpunt inneemt over de draagwijdte van het cassatiearrest van 3 december 2015. In dit arrest oordeelt het Hof van Cassatie dat de curator een einde kan maken aan een opstalovereenkomst, indien deze beëindiging noodzakelijk is voor de vereffening van de failliete boedel. Het arrest zaait twijfel over de vraag of de curator een door de gefailleerde verleend zakelijk recht kan beëindigen. De auteur stelt dat dit niet mogelijk is en lijkt te suggereren dat dergelijke overeenkomst niet kwalificeert als een lopende overeenkomst in hoofde van de gefailleerde en dus niet onderworpen is aan artikel 46 Faill. W.

De vierde bijdrage is geschreven door Dirk Michiels en gaat over vastgoed en beschermingsstatuten. De kern van de bijdrage richt zich op de verkoop van vastgoed van minderjarigen en meerderjarige onbekwamen. Vooral eer hij de kern behandelt, bespreekt de auteur eerst belangrijke basisbegrippen zoals de vrijwillige, gerechtelijke en openbare verkoop. De auteur geeft hiertoe enkele tips voor het notariaat. De notaris wordt bijvoorbeeld afgeraden om mee te werken aan een verkoop onder gesloten omslag, daar het notariële monopolie inzake openbare verkoop net is ingevoerd om dergelijke praktijken te vermijden.

De auteur behandelt nauwgezet de openbare verkoop met beschermde personen, de openbare verkoop in beneficiaire en onbeheerde nalatenschappen en de openbare verkoop na faillissement. Vervolgens gaat de auteur dieper in op het verloop van de gerechtelijke openbare verkoop, waartoe hij een gedetailleerd stappenplan uiteenzet. Verder komen enkele specifieke thema's zoals de verkoop onder opschortende voorwaarde van rechterlijke machtiging en de lastgeving met buitengerechtelijke bescherming aan bod. De grootste meerwaarde van deze bijdrage ligt versholen in het praktische nut dat zij vertoont. De auteur maakt gebruik van zijn jarenlange ervaring in het notariaat om een aantal praktische problemen het hoofd te bieden.

De vijfde bijdrage betreft een fiscaal buitenbeentje geschreven door belastingconsulent Peter Verbanck. De bijdrage bevat enkele beschouwingen inzake inkomstenbelastingen bij de beëindiging van zakelijke rechten. De auteur bespreekt deze problematiek aan de hand van een originele dialoog tussen een fiscale leek en een belastingconsulent/fiscalist. De fiscale leek leert dat de beëindiging van een zakelijk recht aanleiding kan geven tot belastbare materie in de inkomstenbelastingen, zeker wanneer de beëindiging vroegtijdig gebeurt. De auteur vertrekt in deze bijdrage van een bericht van de fiscale administratie van 12 juni 2015, waarin de fiscale gevolgen van constructies gebaseerd op zakelijke rechten aan bod komen. Vervolgens behandelt hij enkele toepassingsgevallen, zoals de beëindiging van het recht van opstal met een afwijkende vergoedingsregeling voor de opstallen en de beëindiging van het recht van vruchtgebruik, waarbij de vruchtgebruiker 'eigenaarswerken', herstellingen tot onderhoud of verbeteringswerken heeft uitgevoerd.

De zesde en laatste bijdrage wordt verzorgd door Diederik Bruloot. De bijdrage biedt een eerste verkenning van de kapitaallose BVBA, die door de wetgever wordt beoogd in het kader van de hervorming van het vennootschapsrecht. Het eerste deel van de bijdrage bevat een algemeen overzicht van de hervormingsplannen van de wetgever en van de motieven hiertoe. De auteur maakt duidelijk dat het huidige ven-

nootschapsrecht sterk verouderd, onsamenhangend en nodeloos complex is.

In het tweede deel van de bijdrage gaat de auteur dieper in op de kapitaallose BVBA. Het belangrijkste motief voor de kapitaallose BVBA bestaat er volgens de auteur in dat het geheel van regels inzake kapitaalvorming- en behoud niet slagen in het bereiken van de doelstellingen waarvoor zij zijn ontwikkeld, terwijl zij toch relatief veeleisend zijn. De auteur erkent dat een integrale schrapping van het kapitaalconcept geen absolute noodzaak is, maar pleit ervoor om dit toch te doen. Zo wordt vermeden dat het kapitaalconcept wordt behouden “omdat het altijd zo geweest is.”

De auteur bespreekt de impact van de schrapping van het kapitaalconcept en de wijzigingen die dit in de rechtspraktijk met zich zal meebrengen. Ten slotte wordt ook aandacht besteed aan de noodzaak van derdenbescherming.

Sander BAEYENS

PRIVAATRECHT

A. BEECKWEE en S. VANDERHEYDE, *Lening in Artikel & Commentaar* (Mechelen: Kluwer 2016), 168 p., €64,17.

In de reeks van ‘Artikel & Commentaar’ verscheen onlangs een boek van de hand van Andy Beeckwee en Sander Vanderheyde over lening. De auteurs, beiden advocaat aan de balie te Gent, proberen om op een begrijpelijke doch kernachtige wijze de voor de praktijk relevante wetsartikelen vervat in Titel X van het Burgerlijk Wetboek te becommentariëren. Zij zijn met deze uitgave in hun opzet geslaagd.

Het boek start met het inleidend artikel 1874 waarbij kordaat, doch helder het onderscheid wordt uitgelegd tussen de bruik- en verbruiklening enerzijds en de leningsovereenkomst en enkele aan lening verwante rechtsfiguren (zoals huur, bewaargeving en inbreng in een vennootschap) anderzijds. Daarnaast gaan de auteurs kort in op de geldigheidvereisten voor de leningsovereenkomst en het bewijs van de leningsovereenkomst.

Vervolgens becommentariëren de auteurs de wetsartikelen met betrekking tot de bruiklening of commodaat (artikelen 1875-1891), de verbruiklening of eenvoudige lening (artikelen 1892-1904) en de lening op interest (artikelen 1905-1914). In het hoofdstuk over de lening op interest apprecieer ik ten eerste de bijzondere aandacht die gewijd wordt aan het onderscheid tussen de leningsovereenkomst en de kredietopening, alsmede tussen de conventionele strafbedingen bij wanprestatie van de lener en de wederbeleggingsvergoeding in geval van voortijdige beëindiging van de leningsovereenkomst van bepaalde duur. De commentaren worden steeds onderbouwd met verwijzingen naar rechtspraak en rechtsleer. De verwijzingen naar klassiekers waaronder de werken van Henri De Page en François Laurent zijn hierbij talrijk.

De duidelijke indeling van dit boek, *i.e.* artikelsgewijs en trouw aan de volgorde van het Burgerlijk Wetboek, maakt van dit werk een treffende en zeer overzichtelijke weergave van de huidige stand van zaken. Indien er verschillende strekkingen bestaan in de rechtspraak of rechtsleer, geven de auteurs deze strekkingen met de bijbehorende verwijzingen naast elkaar weer. Doorgaans nemen de auteurs hierbij

geen eigen standpunt in. Daarnaast slagen de auteurs erin om de voor de praktijk minder relevante wetsartikelen te identificeren en deze slechts summier of zelfs helemaal niet te bespreken. Zo worden de artikelen 1896-1897 (staven of waren te leen) en 1909-1914 (vestiging van rente) niet becommentarieerd. Dit maakt van dit boek een ideaal startpunt voor de practicus die beroepshalve bezig is met leningen. Daarentegen zal de hongerige academicus al snel naar andere, minder beschrijvende, rechtswetenschappelijke bijdragen willen grijpen.

Frederik DE LEO

RECHTSGESCHIEDENIS

D. DE RUYSSCHER, K. CAPPELLE, M. COLETTE, B. DESEURE en G. VAN ASSCHE, *Rechtsgeschiedenis op nieuwe wegen* (Antwerpen: Maklu 2015), 133 p., €69.50

Deze bundel biedt de schriftelijk neerslag van de voordrachten gehouden op het tweejaarlijks Belgisch-Nederlands Rechtshistorisch Congres van 11 en 12 december 2014 te Brussel. Gastheer van dienst was het Centrum voor Contextueel Onderzoek in de Rechten (CORE) van de Vrije Universiteit Brussel. Zoals de titel terecht aangeeft, vormen de verzamelde opstellen de afspiegeling van een aantal tendensen in het recente rechtshistorische onderzoek in de Lage Landen, voornamelijk in het werk van jonge promovendi, postdoctorale onderzoekers en docenten aan Vlaamse en Nederlandse universiteiten – de bijdrage van Paul Nève, een senior autoriteit, over de staatsrechtelijke geschiedenis van het tweeherig Maastricht niet te na gesproken. De internationalisering van dat jonge onderzoek is een feit, zoals alleen al uit de titel van de bundel blijkt. De rechtsgeschiedenis in België en Nederland kon de laatste jaren in toenemende mate van de input van excellente buitenlandse onderzoekers genieten. Zij zorgen niet alleen voor de aanknopng met nieuwe stromingen in het rechtshistorische onderzoek in het buitenland, maar ook voor nieuwe perspectieven op de inheemse rechtsgeschiedenis. Zo ontsluit Agustín Parise de onvermoede impact van het Nederlands Burgerlijk Wetboek van 1838 op de redactie van het Argentijns Burgerlijk Wetboek van 1871. Het besef dat de Europese rechtsgeschiedenis baat heeft bij een herwaardering van de studie van de rechtsontwikkeling in een globale context werd het laatste decennium sterk gestimuleerd vanuit Frankfurt door het Max-Planck-Instituut voor Europese Rechtsgeschiedenis. Deze perspectiefverruiming heeft in de Lage Landen geleid tot een meer kritische kijk op het eurocentrische karakter van de traditionele historiografie, met name op vlak van het internationaal recht, zoals Mieke van der Linden aantoonde in haar bijdrage over de rol van de kolonisering van Afrika in de ontwikkeling van deze discipline. In het algemeen weerspiegelt deze bundel overigens de stijgende aandacht voor de geschiedenis van het internationaal recht in Vlaanderen en Nederland. De bijdragen van Bruno Debaenst, Frederik Dhondt, Shavana Musa en Inge Van Hulle over verschillende aspecten van de ontwikkeling van het internationale recht van het eind van de zeventiende tot het begin van de twintigste eeuw, tonen aan dat dit ongetwijfeld het drukst bewandelde nieuwe pad van de rechtsgeschiedenis is. De sterke historische component van deze relatief jonge subdiscipline alsook van andere bijdragen doet vermoeden dat de interdisciplinaire dialoog met de geschiedeniswet-

schap de komende jaren alleen maar zal toenemen. Het onderzoek van Sebastiaan Vandenbogaerde over de ontwikkeling van de Belgische juridische tijdschriften – waaronder het Tijdschrift voor Privaatrecht – sluit aan bij tendensen in de wetenschapsgeschiedenis, terwijl de bijdrage van Bruno Debaenst over de geschiedenis van het internationale arbeids- en sociale zekerheidsrecht nieuwe impulsen voor de sociale geschiedenis oplevert. De osmotische relatie tussen de rechtsgeschiedenis en andere disciplines uit de humane wetenschappen laat zich ook gevoelen in andere opstellen uit deze congresbundel. Zo illustreren de bijdragen van Brecht Deseure, Maarten Colette, Raymond Kubben en Lukas van den Berge over aspecten van de geschiedenis van het grondwettelijk recht en het bestuursrecht dat de dialoog tussen rechtshistorici en politieke filosofen ondertussen gemeengoed geworden is. Die versterkte aandacht voor de geschiedenis van het publiekrecht valt des te meer op nu de rechtsgeschiedenis als wetenschappelijke discipline traditioneel nauwer met het privaatrecht verbonden was. De traditionele privaatrechtsgeschiedenis uit de negentiende en twintigste eeuw, die vaak niet van dogmatiek gespeend was, lijkt bij aanvang van de eenentwintigste eeuw de uitzondering geworden te zijn, althans zo zou men op basis van een strikte lezing van deze bundel verkeerdelijk kunnen denken. Een autonomie studie van het Romeins recht komt in deze bundel überhaupt niet voor. In werkelijkheid wordt aan vele rechtshistorische instituten in de Lage Landen het Romeinsrechtelijke en privaatrechtelijke onderzoek met vrucht verdergezet, zij het in een minder dogmatische en meer rechtsvergelijkende context. De bijdragen van Matthias Castelein over de rechtspraak van de Banco di San Giorgio, van Wouter Druwé over de “writ of debt” als Engelsrechtelijke “*condictio*”, van Benoît Lagasse over de receptie van Romeins recht in het Luikse recht, en van Marten Reijntjes over de aansprakelijkheid voor onrechtmatige rechtspraak zijn daar uitstekende voorbeelden van.

Wim DECOCK

RECHTSGESCHIEDENIS

A. GROTEN, *Corpus und universitatis - Römisches Körperschafts- und Gesellschaftsrecht: zwischen griechischer Philosophie und römischer Politik* (Tübingen: Mohr Siebeck 2015), xv + 477 p.

Dit knappe proefschrift uit Keulen is de eerste monografie over het klassiek-Romeinse verenigingsrecht. Daar zijn weinig teksten over bewaard en er is zelfs lang over getwijfeld of er wel een Latijnse term is voor vereniging. Daar wil de auteur van dit boek een antwoord op geven.

In zijn inleiding geeft hij een overzicht van alle hypothesen die in het verleden in handboeken en artikelen geformuleerd werden over Romeins verenigingsrecht. Als een gedegen jurist resumeert hij die nauwkeurig en zonder kritiek, hoewel nogal wat auteurs het tekort aan Latijnse rechtsbronnen gecompenseerd hebben met hypothesen uit Griekse filosofische geschriften. De auteur geeft ook een overzicht van de literatuur over de termen *corpus* en *universitas*, die Gaius gebruikt heeft. Met *universitas* zou Gaius altijd publiekrechtelijke groeperingen bedoeld hebben, terwijl *corpus* eerder groeperingen uit de private sfeer zou betreffen.

Een eerste hoofdstuk wordt aan de *universitas* gewijd. De auteur isoleert het woord in de literatuur. Het moet eerst het heelal aangeduid hebben. De Romeinse landmeters drukten er de op te meten eenheid mee uit. De juristen hebben er vervolgens de eenheid van een gebouw of van een nalatenschap mee benoemd en later een publiekrechtelijk geheel. De term ging in Gaius' tijd meespelen in de indeling der goederen: 'goederen van een *universitas*'. Groten ontleedt alle antieke rechtsteksten waarin het woord voorkomt. Dat levert mooie analyses op. Daar is hij wel wat sterk begripsmatig in. Hij zoekt naar rechtsbegrippen met inhoud, wat in het juridisch denken typisch is van na de twaalfde eeuw. Zelf heb ik de term *universitas* altijd begrepen als 'in the cloud': goederen van een *universitas* zijn ergens van iemand of een deel van het heelal, maar het heeft geen belang, er bestaan procedures voor die goederen en je kan ermee werken.

Een tweede hoofdstuk gaat over *corpus habere*. Volgens Pomponius is de eerste betekenis van *corpus* een bestand zoals een mens of een goed, de tweede een samengesteld goed en de derde een geheel van meerdere zelfstandige lichamen, zoals een volk, legioen of kudde. De juristen gebruiken de derde betekenis. Hier duiken wij in mooie beschouwingen over Plato, Aristoteles, Epicurus en de Stoa. Via die laatste zou de derde betekenis naar Rome verscheept zijn en daar van een *soma* tot dat *corpus* van de juristen vertaald zijn. Hier lezen wij over filosofie, over *ousia*, *poion*, *tonos* en zo meer. Het is prettig bij een jurist zo'n kennis van het Grieks aan te treffen. Het *soma-corpus*-begrip ontleedt Groten naar aanleiding van een Gaiustekst in de Digesten. Ook *collegium* en *societas* worden opgevoerd. De tekstanalyse is kritisch, maar wordt weer wat door begrippen uit de nieuwe tijden beïnvloed. Dat een *corpus* 'goederen kan hebben' betekent bijvoorbeeld weinig als het voor de rechtbank de *syndicus* is die ze 'heeft'. De auteur toetst vervolgens zijn bevindingen over de Gaiustekst aan alle andere *corpus-iuris*-passages en aan de beroemde inscripties waarin de professionele corporaties vermeld worden die onze middeleeuwen zo getekend hebben. Zijn conclusie is dat *corpus* het woord is voor een 'Personenverband' en *collegium* daar een synoniem voor is. Eens de terminologie er staat, zoekt hij naar de structuren van de instelling. Dat gebeurt weer begripsmatig en niet met de weergave van de procedures hoe *corpora* te vatten zijn. Zelf blijf ik in het woord *corpus* een 'groep' lezen en in *curator corporis* zie ik geen 'Geschäftsführer', maar een moderator. Ondanks vele bladzijden mooie beschouwingen houd ik het voor *collegium* bij mijn oude betekenis van 'vergadering'. *Ius collegiorum* is voor mij geen verenigingsrecht, maar de procedure van een vergadering.

In het derde hoofdstuk wordt dan dat verenigingsrecht ontleed. Groten bekijkt de oude passages over 'verenigingen' vanuit zijn nieuwe terminologische inzichten. De oudste tekst waar hij op ingaat, is het senaatsbesluit van 186 VC dat probeert de bacchanalen in banen te leiden. Hij gaat ervan uit dat een bacchanaal een feestvereniging is met een bestuur en dat het beteugelen van de overdreven feestvreugde gebeurt via de reglementering van de vereniging. Ook in de controle van andere optochten, zoals die van de *optimates*, ziet hij een ingrijpen in het verenigingsleven. De reglementeringen van Caesar en Augustus over *collegia* (volgens mij bijeenkomsten) worden hier maatregelen voor verenigingen. Hij betreft er de *societas* bij – een woord dat in hedendaagse taal nochtans best als 'gemeenschap van goederen' vertaald wordt – alsook de *coetus* en *coire*, die onder andere politieke betogingen aanduiden en bendeforming in het strafrecht. Alles blijft hypothetisch, want geen enkele tekst over *collegium* en *coire* duidt ondubbelzinnig op gestructureerde ver-

enigingen. Verder volgen nog *convenire, convocare, colligere, conferre*... Een interessante passage betreft het recht van bijeenkomst in Keulen en Irni en de analyse van D. 47, 22, de beroemde tekst waarin de middeleeuwers de vrijheid van *collegia tenuiorum* (bijeenkomsten van kleine luiden) verankerd hebben. Ook de *lex iulia de collegiis* wordt ruim besproken. De auteur brengt evenwel geen elementen aan om er iets meer dan de vrijheid van vergaderen in te zien. In D. 47, 33, 3^{pr.} lezen we dat als een *collegium* verboden wordt, *pecunias communes* verdeeld mogen worden, waaruit dan geconcludeerd wordt dat verenigingen eigen activa hadden. Klopt dat wel? Die goederen waren tot in de middeleeuwen fiduciair in het vermogen van de bestuurder(s), die konden aangesproken worden met de *actio fiduciae*. Nergens lezen we ondubbelzinnig over een vereniging die een vermogen had.

In het vierde hoofdstuk ontleedt Groten hoe zijn verenigingen in het rechtsleven optraden. Zij waren uitgesloten van het civiele recht. De auteur zoekt hoe ze dan toch rechten konden verwerven. Dat konden ze nochtans niet, omdat men in de oudheid vorderingsrechten verwierf en geen conceptuele rechten. Niet voor de rechtbank kunnen verschijnen betekende geen vorderingsrechten te hebben. Ook de vraag hoe de vereniging dezelfde kon blijven terwijl het ledenbestand veranderde, krijgt geen duidelijke oplossing. Groten analyseert filosofisch en conceptueel de beroemde tekst D. 5, 1, 76 waarin staat dat een rechtbank dezelfde blijft als een rechter vervangen wordt, net zoals een persoon dezelfde blijft als hij bijgroeit of afneemt. En wat als het aantal leden vermindert tot één? Ook daarin is het Romeinse recht niet conceptueel: als een *universitas* tot één persoon gereduceerd wordt, is de vereniging weg, maar is die ene zijn rechten niet kwijt. Die auteur ziet ook hier over het hoofd dat je die hele kwestie moet benaderen vanuit de positie van eiser en verweerder. Dit hoofdstuk eindigt met het *corpus*-karakter van een *societas*. Dat zou er geweest zijn, maar weerom zonder aanknopng van rechten en plichten. Dat laatste weegt op deze studie: die platonische begrippen hebben tenslotte geen juridische dimensie.

Dan volgen nog drie korte hoofdstukken. In het vijfde stelt de auteur vast dat voor Justinianus de *universitas* het hoogste verenigingsbegrip was. In de Instituten worden goederen van een *universitas* vermeld en publieke goederen. Daar moet je echter niet te diep op ingaan: Justinianus heeft die indeling overgenomen van Gaius en Gaius trachtte geen indeling van de goederen te geven, maar te wijzen op tegenstrijdigheden in het Eeuwig Edict. Het zesde hoofdstuk gaat over de terminologie in het klassieke recht. Het zevende bevat het resumé van de bevindingen.

Brengt dit werk dan niets nieuws? Alvast geen nieuwe rechtsteksten. Nieuws is er bij de confrontatie met de Griekse filosofen, maar die wordt niet ingebed in de Westerse ideeëngeschiedenis. Die grootste Griekse invloed op het Latijnse denken wordt traditioneel aan Plotinus toegeschreven, die er Augustinus mee beïnvloed heeft. Augustinus bepaalde dan sterk het universitaire rechtsdenken van de twaalfde eeuw. Het Griekse begripsmatige denken dateert in de rechten vooral uit de nieuwe tijden. Die visie wordt hier niet in vraag gesteld. Het denkkader van de auteur is eigenlijk van de nieuwe tijden en niet specifiek gericht op het zoeken naar juridische betekenissen in de oudheid. En toch is het een grandioos werk. We leren hier een nieuwe romanist kennen, die veel materie systematisch en overzichtelijk behandelt, probleemloos overstapt van Latijnse rechtsteksten naar de Griekse filosofie en vice versa en die niet bang is om nieuwe gezichtshoeken op te zoeken en nieuwe hypothesen te formuleren. Groten onderscheidt zich duidelijk als romanist. Het Romeinse recht is inderdaad geen vaste historische werkelijkheid, maar een dogma-

tiek waarrond het Westerse rechtsdenken gegroeid is. Het Griekse denken, waar de auteur zo vlot mee om kan, is de sleutel tot de Romeinsrechtelijke wetenschap van de komende decennia, die de receptie moet blootleggen van het recht van Constantinopel in de Balkan, Rusland en het Midden-Oosten. De jonge doctor is een leerling van Martin Avenarius, de beste kenner van de receptie van het Romeinse recht in Rusland. Hier ontdekken wij dus het eerste grote werk van een auteur die duidelijk de toekomst voor zich heeft.

Laurent WAELEKENS

RECHTSGESCHIEDENIS

J. SPRUIT, J.M.J. CHORUS en C.H. BEZEMER, *Libri feudorum* in *Corpus Iuris Civilis* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2016), 188 p., €59

Elke jurist heeft tijdens zijn of haar opleiding wel iets gehoord over het *Corpus Iuris Civilis*, de grote compilatie van het Romeinse recht, samengesteld in de zesde eeuw op bevel van keizer Justinianus. De vier delen zijn de Digesten, de Codex, de Instituten en de Novellen. Minder bekend is echter dat er eigenlijk nog een *addendum* is dat niet van de Romeinen komt, maar een originele creatie is van de middeleeuwen, de *Libri Feudorum*, de Boeken over de Lenen. Zonder enige twijfel is dit de belangrijkste tekst over de feodaliteit in de middeleeuwen en de moderne tijden. Desondanks heeft hij van historici maar weinig aandacht gekregen. Hun gebrekkige aandacht was een gevolg van de visie die specialisten van een vorige generatie, met als vaandeldrager de Belg François-Louis Ganshof, hadden op de feodaliteit. Voor Ganshof en de zijnen had de echte feodaliteit enkel maar bestaan in het hartland van het Karolingische rijk, tussen de Loire en de Rijn. De *Libri Feudorum* kenden hun oorsprong in Noord-Italië en vielen daardoor uit de boot. Ondertussen is de slinger de andere richting uitgegaan. In 1994 haalde Susan Reynolds de bestaande opvattingen over de feodaliteit helemaal onderuit. Voor haar is de feodaliteit niet langer een creatie van de Karolingische dynastie die bij voorkeur moet gezocht worden in het kerngebied van de Karolingische staat. Integendeel, de feodaliteit is pas eeuwen later ontstaan en ze was het werk van de juristen van het *ius commune*, die de *Libri Feudorum* bestudeerden. De studie van de feodaliteit is nog steeds niet hersteld van de *uppercut* die Reynolds toediende. Niet iedereen is het met al haar stellingen eens, maar ondertussen lijkt toch vast te staan dat de feodaliteit in veel gebieden pas lang na Karel de Grote kwam en dat de *Libri Feudorum* een grote rol gespeeld hebben in de verspreiding van de feodaliteit. Dat verdient echter ook enige nuance, want in bepaalde regio's, zoals Vlaanderen, breekt de feodaliteit door vóór de *Libri Feudorum*. Hun impact verklaart dus niet de vroegste feodaliteit, wel de verdere verspreiding ervan. Hoe dat alles precies gebeurde, blijft echter voorlopig nog onduidelijk, mede omdat zelfs Reynolds' boek nog niet tot een grote golf studies van historici over de *Libri Feudorum* geleid heeft. Ook bij rechtswetenschappers blijft de belangstelling voor de *Libri Feudorum* beperkt. Dat is jammer, want ook voor het hedendaagse recht blijven de *Libri Feudorum* een van de sleutelteksten. Zo kan wie bezit en eigendom en bij uitbreiding het gehele goederenrecht wil begrijpen niet zonder de *Libri Feudorum*.

De desinteresse voor de *Libri Feudorum* heeft veel te maken met het chaotische

karakter van deze tekst en zijn geschiedenis. De *Libri Feudorum* zijn allesbehalve een keurig geordende tekst. Ze bevatten een allegaartje: wetten van de Duitse keizers als koningen van (Noord-)Italië, rechtspraak uit datzelfde gebied, traktaatjes van juristen en zelfs brieven. Op zich zijn de *Libri Feudorum* geen echt rechtsboek, maar een documentatiebundel bijgehouden door middeleeuwse juristen. Vooral in de beginperiode was dat zeer goed merkbaar. Met de tijd nam de omvang van de bundel toe, maar elke volgende samensteller veranderde wel wat aan het werk van zijn voorgangers. Nieuwe stukken kwamen erbij, maar soms verdwenen ook oudere stukken, of kregen ze een andere plaats in de bundel. Het kon zelfs voorkomen dat bepaalde materies tweemaal en op andere manieren aan bod kwamen. Zo bevatten de *Libri Feudorum*, twee versies van de eed van de trouw die leenmannen dienden te zweren. De weinige personen die het aangedurfd hebben enig overzicht te brengen in dit proces van voortdurende verandering, onderscheiden verschillende fases. De allervroegste tekst in de *Libri Feudorum* is een wet uit 1037. Die kreeg omstreeks 1100 gezelschap van enkele werkjes uit Pavia. In het midden van de twaalfde eeuw volgde dan de eerste versie van de *Libri Feudorum*. Die was het werk van Obertus de Orto, een Milanese rechter, en bevat brieven van Obertus aan zijn zoon, student in Bologna, over wat die niet leerde aan de universiteit, nl. het feodaal recht. Dit doet sterk denken aan Mark McCormacks boek *What they don't teach you at Harvard Business Law School* uit 1986. De tekst van Obertus had echter een nog veel groter succes dan deze bestseller, want een tweede versie verscheen in de vroege dertiende eeuw. Ze draagt de naam van Jacobus de Ardizzone, maar dat is ten onterechte, want hij heeft deze versie niet gemaakt en waarschijnlijk zelfs niet eens gebruikt. In het midden van de dertiende eeuw volgde de derde versie, de *Vulgata*, van Accursius. De *Libri Feudorum* verkregen in deze versie, met hun standaardglossenapparaat, een plaatsje in het *Corpus Iuris Civilis*. Daarmee behoorden ze definitief tot het pantheon van het Europese recht. Zelfs dan hield de geschiedenis niet op. Allerlei nieuwe teksten voegden zich nog bij de *Vulgata*. De ingewikkelde geschiedenis van de *Libri Feudorum* betekent dat, vooral vóór de *Vulgata*, elke jurist wel een andere versie onder ogen zal gehad hebben. Bovendien is het onderscheid tussen de verschillende versies zoals hierboven beschreven, meer theorie dan realiteit. Het is dan ook niet doenbaar om dé tekst van de *Libri Feudorum* te bestuderen, want die is er niet. Mommsen en Krüger lieten ze daarom weg bij hun kritische editie van het *Corpus Iuris Civilis*. Die laatste alleen was al moeilijk genoeg. Met de *Libri Feudorum* erbij zou het helemaal ondoenbaar geweest zijn. Einde negentiende eeuw heeft Karl Lehmann wel nog geprobeerd een moderne editie van de *Libri Feudorum* te verzorgen, maar zelfs deze briljante geleerde is niet verder geraakt dan voorstudies.

In deze omstandigheden zou het geheel begrijpelijk geweest zijn, indien Jop Spruit, grote roerganger van de Nederlandse *Corpus Iuris* vertaling, deze kelk aan zich had laten voorbijgaan. Dat is echter niet gebeurd, mede omdat de *Corpus Iuris* vertaling ook een groepspad gekend heeft. Van de relatief gemakkelijke en kleine Instituten, over de zeer omvangrijke Digesten, naar de al lastigere Codex en de aartsmoeilijke Novellen, kwam nu het laatste loodje dat het zwaarst woog. Gelukkig kreeg Jop Spruit hiervoor het gezelschap van Jeroen Chorus, voormalig hoogleraar rechtsgeschiedenis en vervolgens raadsheer in het Hof van Amsterdam. Dat het bij de vertaling van de *Libri Feudorum* om iets bijzonders gaat, blijkt al meteen uit de nummering. De *Libri Feudorum* hadden eigenlijk nummer XIII moeten krijgen in de *Corpus Iuris* vertaling, maar het is XII Addendum geworden. Dat past perfect bij de geschiedenis, waarin de *Libri Feudorum* effectief een middeleeuws aanhangsel waren. XII Adden-

dum is echter niet alleen uniek door zijn titel. Het is de allereerste louter historische vertaling van de *Libri Feudorum*. Zo verscheen in de negentiende eeuw wel een Duitse vertaling en in de eerste helft van de twintigste eeuw een Engelse, maar dat gebeurde enkel maar omdat bij verschijning de *Libri Feudorum* nog steeds geldend recht waren in bepaalde gebieden van Duitsland, respectievelijk in Schotland. Deze vertalingen waren sterk praktijkgericht en daarom niet meteen het goede model voor een academische vertaling.

Spruit en Chorus stonden voor een haast onmogelijke opgave. Bij gebrek aan zelfs nog maar eensgezindheid over de Latijnse tekst, zijn ze vertrokken van de editie van de *Vulgata* door Osenbrüggen in de *Corpus Iuris* editie van de gebroeders Kriegel, die toonaangevend was voor Mommsen. Dat is een goede keuze, aangezien toch vooral deze versie het meest gebruikt is na het midden van de dertiende eeuw. Daarbij hebben ze ook nog de latere toevoegingen en andere teksten die bij de *Libri Feudorum* horen, opgenomen in hun vertaling. Die vertaling zelf mag men zonder meer geslaagd noemen. Deze recensent heeft de Spruit-Chorus vertaling doorgenomen met daarnaast de Latijnse tekst die parallel afgedrukt staat en daarbij ook nog de Engelse en Duitse vertalingen, evenals de Latijnse teksten in de edities van Lehmann. De vertaling door Spruit en Chorus is zonder meer excellent. Men kan zich dan ook gemakkelijk inbeelden dat toekomstige vertalers uit andere taalgebieden vol eerbied de Nederlandse vertaling als voorbeeld zullen nemen. De vertalers zijn immers zeer ver gegaan en hebben vaak een diepgaande studie van de tekstgeschiedenis gemaakt, waarbij ze gingen van de elfde tot de zestiende eeuw. Vooral het werk van de Franse humanist Jacques Cujas was daarbij voor hen onschatbaar.

Een voorbeeld kan illustreren hoezeer de vertalers op hun hoede dienden te zijn. *Libri Feudorum* II, 51, 1 vermeldt een bepaalde regel en voegt daaraan toe: “*Secundum istos sic, secundum Gerardum non et Obertum similiter.*” Obertus is de reeds vermelde Obertus de Orto. Gerardus identificeren was voor de vertalers ook nog relatief gemakkelijk. Het gaat om Gerardus Cagapistus, een Milanese rechter, wiens familienaam zoiets als strontpaté betekent. Veel lastiger is echter de vertaling. Spruit en Chorus hebben: “*Volgens sommige deskundigen wel, volgens Gerardus [Cagapistus] en Obertus [de Orto] evenzo.*” De *non* bij Gerardus hebben de vertalers weggelaten. Dat is geheel juist, maar het vergt toch wel enig speurwerk en inzicht in de tekst om dat te beseffen. De lezer van de vertaling zal daar echter weinig van merken omdat de vertalers zich, in alle bescheidenheid, beperken tot een kleine noot die aangeeft dat ze *non* niet vertaald hebben. De tekst bevat zo wel meer van die addertjes onder het gras. Zelfs een goede kenner van het middeleeuws Latijn heeft daardoor niet veel zin om een dergelijke tekst te lezen. Dat is echter niet langer gerechtvaardigd. Zelfs wie niet goed vertrouwd is met de Latijnse taal, kan nu zonder problemen de Spruit-Chorus vertaling lezen. Bovendien gaat die ook nog vergezeld van een mooie inleiding door Cees Bezemer. Die slaagt erin op slechts tien bladzijden de complexe geschiedenis van de *Libri Feudorum* te schetsen en ook nog alle relevante verwijzingen voor verder onderzoek te geven. Kortom, vertalers en inleider hebben zich met verve van hun taak gekwet. Het zou dan ook zonde zijn mocht hun werk genegeerd worden. We roepen dan ook alle historisch geïnteresseerde juristen en in het bijzonder de specialisten van het goederenrecht op deze mooie vertaling door te nemen!

Dirk HEIRBAUT

RECHTSVERGELIJKING

U. KISCHEL, *Rechtsvergleichung* (München: C.H. Beck 2015), xxxii + 1010 p., €99,00.

In zoverre het boek *Rechtsvergleichung* van Kischel een hand- en leerboek van rechtsvergelijking wil zijn, vult dit bijzonder lijvig en uitgebreid werk in het Duitse taalgebied een lacune op na de publicatie in 1996 van het basiswerk van Konrad Zweigert en Hein Kötz *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*. We maken hierbij uiteraard abstractie van het (uit Italiaans in Duits) vertaald boek van Rodolfo Sacco dat eveneens als titel *Einführung in die Rechtsvergleichung* meekreeg. Het opzet van de auteur van dit nieuwe boek is heel ruim. Uwe Kischel richt zich met dit boek uitdrukkelijk (p. VII) tot alle juristen. Hij wil de beginnende juristen de eerste stappen (in het rechtsvergelijkend onderzoek/proces) bijbrengen, doch ook de meer ervaren juristen verdergaande informatie geven en de experts verdieping en interessante discussiebijdragen leveren. Vraag is evenwel of al deze doelstellingen met dit werk tezamen kunnen worden gerealiseerd en of het uitgebreide karakter van dit boek – dat eerder een naslagwerk dan een studieboek is – de beginnende juristen (of studenten) niet te veel afschrikt. Toch doet deze laatste bemerking geenszins afbreuk aan het uitmuntend karakter van dit werk en verdient de auteur zonder meer enorm veel waardering nu hij een titanenwerk heeft verricht. Er is immers niet enkel de omvang – meer dan duizend bladzijden – doch de druk en opmaak van het werk is ook wat we typisch Duits durven te noemen. Ieder blad wordt namelijk gekenmerkt door een relatief kleine tekst met soms heel uitgebreide voetnoten. Daarmee is gezegd dat het werk niet zozeer als een studieboek te aanzien is, doch wel zeker aansluiting vindt bij de traditie van de grote leer- en handboeken van de rechtsvergelijking.

Een eerste deel van het boek behandelt de grondslagen van de rechtsvergelijking. Daarin komt eerst de vraag aan bod wat rechtsvergelijking is met daarin ook een mooi stuk over de (nodige) bescheidenheid in de rechtsvergelijking. De auteur maakt duidelijk dat perfectie ter zake niet bereikbaar is en rechtsvergelijkend onderzoek de beoefenaar van de rechtsvergelijking bescheiden maakt. Andere onderwerpen van dit eerste deel van het boek betreffen de doelstellingen van de rechtsvergelijking, de rechtsvergelijkende methode en families van rechtssystemen, rechtscultuur en context. Dit eerste deel – waarvan het onderdeel betreffende de rechtsvergelijkende methode zelf zeer uitgebreid is – beslaat niet minder dan 242 bladzijden. Uwe Kischel bespreekt ook alternatieven voor de functionele rechtsvergelijking waartomtrent hij verschillende kritieken oplijst. Zo behandelt hij onder meer de statistische rechtsvergelijking en de economische analyse in de rechtsvergelijking. In zijn onderzoek van de rechtsvergelijkende methode gaat hij ook in op de contextuele rechtsvergelijking en bepleit hij toepassing van deze op ervaring gesteunde methode die “*eine möglichst vollständige Einbeziehung aller einschlägigen rechtlichen und nichtrechtlichen Faktoren und Erkenntnisse in jede Einzeluntersuchung*” (p. 187) verlangt.

In het tweede deel van het boek behandelt de auteur de grote rechtstradities in de wereld. Dit is een eerder traditionele benadering die we veelal ook vinden in andere handboeken van rechtsvergelijking. Hij vangt daarbij aan met de *common law* rechtstraditie waarin verschillende thema's worden behandeld, zoals de geschiedkundige

ontwikkeling ervan, de rol van rechtscolleges en juristen en bepaalde procedurele en materiële rechtsinstellingen zoals de trust en *consideration*. De klemtoon ligt daarbij op Engeland en de Verenigde Staten, terwijl de *common law* rechtstraditie in de rest van de wereld eerder summier aan bod komt (met name in Canada, Australië en Nieuw-Zeeland; doch ook aan Schotland wordt enige aandacht besteed). Vervolgens komt de continentaal-Europese rechtstraditie aan bod in twee onderdelen. In een eerste, meer algemeen onderdeel behandelt de auteur deze rechtstraditie aan de hand van verschillende bredere thema's zoals de systematiek van het recht, de interpretatie van de wet, de geschiedkundige ontwikkeling en de rechtscolleges en juristen. Het is niet verbazend dat de klemtoon daarbij op Duitsland en Frankrijk ligt. Een tweede onderdeel van de analyse van de continentaal-Europese rechtstraditie gaat in op de verscheidenheid die voor die rechtstraditie (buiten Duitsland en Frankrijk) kenmerkend is. Aan bod komen aldus Oostenrijk, Zwitserland, Spanje, Oost-Europa, Scandinavië en Latijns-Amerika. Daarbij blijkt ook dat de auteur kritisch staat tegenover de theorie van de zogenaamde convergentie met de *common law* rechtstraditie. Andere rechtstradities die in dit tweede deel aan bod komen zijn het Afrikaanse recht en het recht in Azië. Bij dit laatste gaat de auteur in op China, Japan, Taiwan, Zuid-Korea, India en Indonesië. Het islamitische recht wordt aansluitend op zeer uitgebreide wijze geanalyseerd (p. 856 tot p. 927) met een excursie naar andere religieuze rechtssystemen, met name het joodse en het canonieke recht. Een laatste, interessant deel behandelt tenslotte de context van het transnationale recht. In dit onderdeel overstijgt de rechtsvergelijking het nationale recht. De auteur behandelt in dit deel de context van het volkenrecht, van het recht van de Europese Unie en van de *lex mercatoria*. De auteur behandelt het volkenrecht daarbij als een object zelf van de rechtsvergelijking, met name als een (aparte) rechtsorde eerder dan – zoals de klassieke benadering is – louter in te gaan op de verhouding tussen de rechtsvergelijking en het volkenrecht, zulks onder meer via de formulering van de algemene rechtsbeginselen conform artikel 38 van het Statuut van het Internationaal Gerechtshof. Daarbij richt hij meer bepaald de aandacht op een aantal kenmerken of eigenschappen van het volkenrecht zoals de politieke invloed en decentrale structuur. Het gaat om een originele invalshoek. Een vergelijkbare benadering vinden we bij de behandeling van de context van het recht van de Europese Unie alwaar de auteur ingaat op een aantal grondbeginselen van het recht van de Europese Unie zoals het democratisch deficit of de rol van het Europees Hof van Justitie als motor van de integratie. Tenslotte komt de zogenaamde *lex mercatoria* als rechtsorde aan bod. Als besluit kan men niet anders dan vaststellen dat hier een indrukwekkend werk voorligt. Zoals reeds gesteld, blijkt uit de omvang van het werk en de rijkdom aan verwijzingen die het bevat, dat de auteur een bewonderenswaardige arbeid heeft geleverd door een haast encyclopedisch werk op de markt te brengen. Dat het werk in het Duitse taalgebied tot een standaardwerk van de rechtsvergelijking zal uitgroeien, lijkt ons zonder twiifel. Of dit ook het geval is buiten dat taalgebied is niet zeker; misschien zou een Engelse vertaling naar het voorbeeld van het handboek van Konrad Zweigert en Hein Kötz daartoe wel de aanzet kunnen geven.

Michael TRAESE

VERBINTENISSENRECHT

J. BAECK, J. CALLEBAUT, M.E. STORME, A. VAN OEVELEN, S. VEREECKEN en E. VOLCKAERT, *Algemeen verbintenissenrecht in Vlaamse Conferentie bij de Balie te Gent* (Brussel: Larcier 2016), 232 p., €75

Dit boek is de negende uitgave bij dezelfde uitgever van de Vlaamse Conferentie van de Balie te Gent in het raam van haar jaarlijkse studiecycclus. Het bevat zes bijdragen voor de rechtspracticus inzake het verbintenissenrecht en is geschreven door auteurs die tegelijk op het bedoelde terrein werkzaam zijn. Bepaalde bijdragen zijn gebaseerd op eerdere (elders gepubliceerde) bijdragen van de auteurs omtrent het besproken onderwerp. Het gaat stuk voor stuk om grondige analyses van actuele knelpunten en nieuwe ontwikkelingen inzake het algemene verbintenissenrecht.

Jennifer Callebaut breekt het ijs met een praktische bijdrage omtrent de opschortende voorwaarde bij vastgoedtransacties. Na aanstippen van een aantal aandachtspunten bij de redactie van opschortende voorwaarden, overloopt zij de opschortende voorwaarde in de precontractuele fase en vervolgens in de contractuele fase. Op die manier komt zij tot een analyse van courante opschortende voorwaarden bij vastgoedovereenkomsten. De auteur beklemtoont de grote contractuele vrijheid om de opschortende voorwaarden te moduleren, mits de contractspartijen zich houden aan een aantal juridische spelregels. Deze vrijheid wordt beperkt door het Wetboek van Economisch Recht wanneer het contract wordt gesloten tussen een onderneming en een consument. De auteur verwittigt dat de opschortende voorwaarde weliswaar een handig middel is om te anticiperen op onzekerheden bij het sluiten van een vastgoedcontract, maar dat zij niet steeds een sluitende oplossing biedt. Niet alle problemen of onzekerheden kunnen opgevangen door een opschortende voorwaarde. Soms is een ontbindende voorwaarde meer aangewezen. Een opschortende voorwaarde schorst trouwens de eraan onderworpen verbintenissen, wat niet altijd is gewenst. De redactie van een opschortende voorwaarde vereist maatwerk. Maatwerk vereist kennis. De bedoelde analyse van Jennifer Callebaut draagt bij tot die kennis door te wijzen op een aantal aandachtspunten aan de hand van recente en minder recente rechtspraak inzake de opschortende voorwaarde bij vastgoedtransacties.

In een tweede bijdrage belicht Elke Volckaert de gereuleerde en contractuele verbintenissen van de netbeheerder. Na een inleidende uiteenzetting omtrent enkele spelers op de energiemarkt, de aanwijzing van netbeheerders en de soorten netten en hun netbeheerders, analyseert zij de verbintenissen van de netbeheerder. De auteur focust verder op de vergoedingsverplichting van de netbeheerder. Het netbeheer is een complexe materie die op Europees, federaal en gewestelijk niveau wordt georganiseerd. Zij interfereert met diverse takken van het recht, zoals mede-eigendom, zakelijke rechten, aannemingsrecht, aansprakelijkheidsrecht, productaansprakelijkheid en consumentenrecht. De bijdrage van Elke Volckaert beperkt zich tot de verbintenissen onder de bevoegdheid van het Vlaamse Gewest en de distributienetbeheerders van het openbare net. Het betreft slechts een fragment van de toepasselijke rechtsregels. De materie is voortdurend in beweging, inzonderheid sinds de vrijmaking van de energiemarkt in Vlaanderen op 1 juli 2003.

Alois Van Oevelen bespreekt didactisch de interessen die zijn verschuldigd bij niet-nakoming of niet-tijdige nakoming van contractuele verbintenissen. De auteur stelt

voorop dat het onderscheid tussen geldschulden en waardeschulden de jongste jaren aan belang is toegenomen. In de cassatierechtspraak valt een duidelijke evolutie te onderkennen in de richting van een soepelere interpretatie van het concept ‘geldschuld’, dat aldus een bredere invulling krijgt. De auteur stelt verder centraal dat er inzake de niet-nakoming van contractuele verbintenissen, inhoudelijk gezien, eigenlijk maar twee soorten interesten zijn: de moratoire en de compensatoire interesten. De gerechtelijke interesten zijn immers de voortzetting van ofwel de moratoire ofwel de compensatoire interesten. De wettelijke interesten kunnen ook zowel moratoire als compensatoire interesten zijn of verwijzen naar de aan de wettelijke rentevoet berekende interesten. De conventionele of contractuele interesten verwijzen naar een aan de contractueel bedongen rentevoet berekende interest. Aloïs Van Oevelen wijst op het niet te onderschatten, maar nog onvoldoende gekende belang van de wet van 2 augustus 2002 betreffende de bestrijding van de betalingsachterstand bij handelstransacties, die voor het verschuldigd zijn van moratoire interest geen ingebrekestelling vereist en die een bijzondere wettelijke rentevoet hanteert. Verder beklemtoont de auteur de in het laatste lid van artikel 1153 BW bedoelde rechterlijke matigingsbevoegdheid ingeval de bedongen interest kennelijk de geleden schade te boven gaat. Tot slot beschrijft de auteur het toepassingsgebied en de toepassingsvoorwaarden van artikel 1154 BW aangaande de kapitalisatie van interesten (anatocisme) in het licht van de cassatierechtspraak.

Joke Baeck vervolgt met een zeer overzichtelijke bespreking van de rechtsfiguur van de ongerechtvaardigde verrijking, ook wel de ‘verrijking zonder oorzaak’ of de ‘vermogensverschuiving zonder oorzaak’ genoemd. De auteur richt zich op de voorwaarde voor een dienovereenkomstige vordering dat de verrijking van de verweerder ten koste van de eiser ongerechtvaardigd moet zijn. Joke Baeck onderzoekt de gevallen waarin de verrijking van de verweerder ten koste van de eiser niet ongerechtvaardigd is. Dit is inzonderheid het geval indien zij haar rechtvaardiging vindt in een wet of in een contract, in de wil van de eiser of door de uitvoering van een natuurlijke verbintenis.

Matthias E. Storme bespreekt meerpartijenverhoudingen waarbij een derde gerechtigde wordt van een schuldvordering. De auteur beperkt zich tot de belangrijkste rechtsfiguren waarbij er op een of andere wijze een nieuwe schuldeiser (die initieel geen partij was bij de rechtsverhouding) intreedt. Rechtsfiguren waardoor er omgekeerd aan de passiefzijde een derde schuldenaar wordt, vallen buiten het bestek van de bijdrage. Evenmin worden de regels besproken inzake de pluraliteit van schuldeisers of schuldenaars. De gevolgen van meerpartijensituaties in het aansprakelijkheidsrecht blijven eveneens buiten beschouwing. Op die manier biedt de auteur, na oprissing van enkele algemene beginselen en begrippen betreffende de structuur van meerpartijenverhoudingen, een bijzonder waardevol overzicht van het derdenbeding, de cessie, de in pandgeving, de (persoonlijke en zakelijke) subrogatie en de zogeheten rechtstreekse vorderingen. Matthias E. Storme maakt een en ander concreet aan de hand van (relatief) recente rechtspraak. De auteur levert met voor-sprong de meest omstandige bijdrage van het boek.

Stéphane Vereecken en Sigrid Heirbrant sluiten af met enkele *hot topics* aangaande artikel 19bis-11, § 2 WAM. De bedoelde wetsbepaling viseert verkeersongevallen waarbij meerdere motorvoertuigen zijn betrokken, terwijl de benadeelde niet kan aanduiden welke bestuurder(s) uit de groep van motorvoertuigen aansprakelijk zijn zodat hij onvergoed dreigt te blijven. Het bij wet van 22 augustus 2002 ingevoerde

artikel 19bis-11, § 2 WAM wil aan deze ongevalstoestand tegemoetkomen. Omtrent de juiste draagwijdte en de concrete invulling van de toepassingsvoorwaarden van dit artikel bestaat grote onduidelijkheid. De auteurs van de laatste bijdrage van het boek lichten op beknopte doch zeer dienstige wijze enkele knelpunten toe, met bijzondere aandacht voor de meest recente arresten van de hoogste Belgische gerechtshoven.

De zes bijdragen bieden, met de nodige afwisseling, een relatief omstandige *update* van verbintenisrechtelijke topics. De praktische invalshoek betekent niet dat het boek aan wetenschappelijke onderbouwing inboet. Een stevig voetnotenapparaat is voorhanden. Het boek is ook voor academici zeer welgekomen.

Sven MOSSELMANS

VARIA

J. WAELKENS, *Interpretatie van overeenkomsten en eenzijdige rechtshandelingen - deel I* (Antwerpen: Intersentia 2016), 914 p., €141,51

J. WAELKENS, *Interpretatie van overeenkomsten en eenzijdige rechtshandelingen - deel II* (Antwerpen: Intersentia 2016), 270 p., €89,62

Voor mij ligt de handelseditie van het proefschrift van dr. Johanna Waelkens. Promotor en copromotor waren respectievelijk de professoren Bernard Tilleman en Alain-Laurent Verbeke. Het is een dubbele kanjer die handelt over één van de kernactiviteiten van een jurist: interpretatie. Het proefschrift is het resultaat van een volwaardige kruisbestuiving van beide opleidingsachtergronden van de auteur: taal en recht. Johanna Waelkens studeerde na haar opleiding klassieke talen, via een verkorte bachelor, rechten.

Overeenkomsten en andere rechtshandelingen lokken per definitie rechtsgevolgen uit. Correct gevolg geven aan een overeenkomst of andere rechtshandeling is echter niet altijd even gemakkelijk. Naar aanleiding van de uitvoering blijkt regelmatig dat het onduidelijk is welke verbintenissen de rechtshandeling nu net omvat. Taalkundige onnauwkeurigheden leiden er immers vaak toe dat de verklaarde intentie of verwachting niet overeenstemt met de eigenlijke (interne) wil van degene die de rechtshandeling stelt. Bovendien kan ook de context waarbinnen de rechtshandeling wordt gesteld, belang vertonen. Evenals elke communicatie moeten rechtshandelingen derhalve worden geïnterpreteerd.

Die interpretatie moet gebeuren op basis van de wil van de handelende personen en niet op basis van de uitlegging die een interpretator zelf de meest juiste vindt. Het past de wil van de handelende persoon of de contractanten te achterhalen.

De zoektocht naar die partijwil kan gebeuren vanuit twee fundamenteel verschillende benaderingswijzen. Aan de ene kant kan worden geargumenteed dat de werkelijke intentie als richtsnoer moet gelden: de subjectieve interpretatie. Aan de andere kant kan ook worden gesteld dat de letter van de rechtshandeling moet primeren: de objectieve interpretatie. De letter betreft immers de veruitwendigde bedoeling en de tegenpartij en derden hebben enkel van deze wil kennisgenomen, zodat ze ervan mogen uitgaan dat hij klopt. Terwijl men in de ene jurisdictie focust op het subjek-

tieve, gaat men in andere jurisdictie eerder uit van de objectieve elementen. Alle systemen maken bij hun interpretatie echter gebruik van beide elementen.

Het eerste boek onderzoekt wat nu de beste interpretatiemethode is en hoe een coherent en werkbaar systeem van interpretatie van rechtshandelingen eruit moet zien, rekening houdend met de autonomie van de handelende personen aan de ene kant en met de rechtszekerheid aan de andere kant.

Het tweede boek verwerkt de interpretatieregels, toegelicht in het eerste boek, in heldere en bruikbare clausules. Met behulp van de voorgestelde clausules kunnen partijen anticiperen op interpretatieproblemen.

Dr. Johanna Waelkens is bij de studie van een en ander bijzonder zorgvuldig en gedetailleerd te werk gegaan. Zij onderzoekt eerst op microvlak hoe men in de loop van de geschiedenis, te beginnen bij de Romeinen, en functioneel rechtsvergelijkend in zowel het civiele recht als in de *common law* omgaat met dit probleem. Zij hanteert daarbij verschillende op het eerste gezicht conflicterende systemen: systemen die eerder de nadruk leggen op het interne (subjectieve) en systemen die eerder de nadruk leggen op het externe (objectieve). Een en ander systeem blijkt meer dan eerst gedacht in elkaar te vloeien. Uiteindelijk zegeviert de redelijke interpretatie.

Hoewel de auteur is doordrongen van haar kennis als *classica* van de semantiek en logica, wil zij (weliswaar vanuit haar taalkundige vooropleiding) vooral praktisch omgaan met taal via het recht. Op die manier helpt zij met haar doctoraat de praktijkjurist verder en excelleert zij als het ware in de door haar geviseerde juridische praktijk. Zij komt daarbij tot zelden behandelde onderwerpen, zoals het gebruik van leestekens en komma's (zie bijvoorbeeld reeds J. Waelkens, "Het gebruik van de komma in juridische teksten", *TBBR* 2015, 235-244). Vanuit een analyse van de grammaticale betekenis van de komma, komt zij op omstandige wijze tot afwijkingen en tips voor de redactie van juridische teksten.

Het boek biedt een schat aan informatie gebaseerd op uiterst nauwkeurig rechtspraakonderzoek in verschillende jurisdicties. Terecht komt hierbij vooral de rechtspraak van de feitenrechters aan bod. Het onderzoek is evenzeer doorspekt met voorbeelden uit de rechtspraak die steeds een concrete toepassing vormen van de *in abstracto* aangehaalde interpretaties.

De lezer én praktijkjurist zal zich diepgaand kunnen inspireren hoe in het verleden (historisch) en elders (geografisch) de juristen interpretatietechnieken hebben aangewend om te komen tot redelijke oplossingen. Zoals de promotor van het proefschrift in zijn voorwoord laat verstaan, is en blijft het recht inderdaad mensenwerk, waarbij interpretatietechnieken een wezenlijke *toolbox* vormen.

Sven MOSSELMANS

VARIA

G. DE LATTE, *Hypotheekbewaarders in België: meer dan 200 jaar geschiedenis* (Gent: Skribis 2016), 257p., €25

Guido De Latte presenteert een werkelijk mooi en inzichtelijk boek betreffende de

geschiedenis van de hypotheekbewaarders in België. Gelet op zijn dubbele hoedanigheid van hypotheekbewaarder – meer bepaald scheidshypotheekbewaarder te Antwerpen, de enige en bovendien laatste in zijn soort – en historicus bevindt hij zich in de best denkbare positie om een boek over dit onderwerp te schrijven. Bovendien komt het boek ook op precies het juiste moment: sinds 1 november 2016 is het statuut van de persoonlijk aansprakelijke hypotheekbewaarder, zoals wij het tot nu altijd hebben gekend, afgeschaft en geïncorporeerd in de FOD Financiën. Op dit breekpunt in de geschiedenis is het dus goed om even stil te staan bij het verleden, dat voor de hedendaagse – althans tot eind 2016 – hypotheekbewaarders teruggaat op de Franse wet van 21 ventôse jaar VII (11 maart 1799). De inzichten die aldus worden gewonnen zullen zonder enige twijfel een zinvolle inspiratiebron zijn voor de architecten van de toekomst.

In het eerste hoofdstuk van het boek brengt De Latte kort de welgekende principes van ons hypothecair stelsel in herinnering: het Belgische negatieve en persoonlijke hypothecaire stelsel heeft zijn wortels in de Franse revolutionaire wetgeving – met name de nooit toegepaste wet van 9 messidor jaar III en de wel toegepaste wet van 11 brumaire jaar VII –, de *Code Napoléon* – die een achteruitgang betekende – en uiteraard de Belgische Hypotheekwet van 1851, die eigenlijk terugkeerde naar de revolutionaire verworvenheden op het vlak van onroerende publiciteit. Concreet geschiedt sinds dan de onroerende publiciteit in België door middel van overschrijving, inschrijving en kantmelding in de hypothecaire registers. Bijzonder interessant is het overzicht dat De Latte geeft van 1) de voornaamste wijzigingen die het hypotheekregister sinds het begin van de 20ste eeuw ondergaan heeft en 2) de recente en toekomstige ontwikkelingen. Wellicht zijn de mogelijkheden van STIPAD (*Système de Traitement Intégré de la Patrimoine Documentatie*), waarbij de gegevens van de hypotheekkantoren, het kadaster en de registratie aan elkaar gekoppeld worden, en het e-notariaat bij lange nog niet uitgeput, ook al dienen bepaalde praktische problemen nog overwonnen te worden (zie ook J. Thuwis, “De opbouw, actualisering, modernisering en evolutie van het Belgische hypotheekkantoor” in R. Palmans en M. Boes (eds.), *Kadaster* (Antwerpen: Intersentia 2016), 25-39). In een volgende fase evalueert de auteur de – ondertussen vervallen – voorstellen van resoluties van 8 december 2006 (Kamer) en 5 maart 2008 (Senaat) die de omvorming van het hypothecair stelsel in een zogenaamd Grondboekstelsel vroegen. Voor zover dit de reële organisatie van het hypotheekregister betreft in plaats van de persoonlijke lijkt de auteur dit een vooruitgang te vinden. Echter, voor zover dit de overgang van een negatief naar een positief stelsel inhoudt, formuleert hij enkele belangrijke waarschuwingen: er is meer juridisch geschoold personeel nodig, er dreigt verlies aan efficiëntie en goede dienstverlening en, ten slotte, dergelijk stelsel dient *ipso facto* deel uit te maken van de rechterlijke macht, aangezien een positief stelsel eigenlijk uitspraak doet over de juridische geldigheid van de gepubliceerde akten. Ten slotte pleit hij, in navolging van de Koninklijke Federatie van Hypotheekbewaarders van België, voor het opvullen van de lacune die bestaat voor wat betreft de overgangen door overlijden.

In het tweede hoofdstuk gaat De Latte in op de persoon en het statuut van de hypotheekbewaarder zelf. Historisch gaat het ambt van de hypotheekbewaarder terug op het korps der hypotheekbewaarders dat door Louis XV werd opgericht in Frankrijk in 1771. Op dat moment is hij echter nog een gerechtsmedewerker; het is pas de ventôsewet van het jaar VII die hem een ambtenaar maakt. De hypotheekbewaarder

‘ventôse-stijl’ was een persoonlijk aansprakelijke openbaar ambtenaar met volledige autonomie, wiens statuut vergelijkbaar was met dat van de notaris. Zijn rol was louter passief: hij oordeelde niet over de geldigheid van de hem aangeboden stukken. Enkel ambtenaren van het bestuur der registratie en domeinen – nu deel van de AAPD – hadden toegang tot het ambt. Deze ‘ventôse-hypotheekbewaarder’ is echter verleden tijd. De artikelen 87 t.e.m. 100 van de wet van 18 december 2015 houdende fiscale en diverse bepalingen schaffen de hypotheekbewaarder, zoals wij hem kennen, af. Voortaan wordt de functie van hypotheekbewaarder overgenomen door de daartoe binnen de AAPD aangewezen ambtenaren, die niet meer persoonlijk aansprakelijk zijn. De burgerrechtelijke verantwoordelijkheid wordt nu gedragen door de Staat. Tot 31 december 2017 wordt de huidige geografische structuur behouden, doch het is de bedoeling dat vanaf 1 januari 2018 de hypotheekbewaarder wordt vervangen door een ‘expert rechtszekerheid’. De scheepshypotheekbewaring verdwijnt bovendien volledig en wordt overgedragen van de FOD Financiën naar de FOD Mobiliteit en Vervoer, Directoraat-generaal Maritiem Vervoer. Uit het citaat dat de auteur geeft van Werdefroy blijkt dat hij vreest voor de gevolgen van deze hervorming.

In het derde hoofdstuk bespreekt De Latte de geografische organisatie van de hypotheekbewaringen, onderverdeeld in drie periodes. In de Franse periode (1795-1813) werden hypotheekbewaringen ingericht in de toenmalige Belgische departementen, die ruimer waren dan het huidige België. De auteur merkt echter op dat het ambt van hypotheekbewaarder *de facto* echter tevens ontvanger van de registratie en domeinen of ontvanger van de domeinen of ontvanger van de gerechtelijke akten was. Dit was ook het geval in de Nederlandse periode (1815-1830). Het is pas in de Belgische periode vanaf 1830 dat er echt sprake is van afzonderlijke hypotheekkantoren, d.w.z. met een afzonderlijke hypotheekbewaarder. Vandaag bestaan er 48 hypotheekbewaringen en 1 scheepshypotheekbewaring te Antwerpen, waar De Latte zelf actief is. Die laatste wordt zoals reeds gezegd echter overgedragen aan de FOD Mobiliteit en Vervoer en de gewone hypotheekbewaringen zullen in de toekomst deel uitmaken van de ‘centra rechtszekerheid’ en de daarvan afhankende ‘antennes rechtszekerheid’.

Het vierde hoofdstuk schetst de geschiedenis van de Koninklijke Federatie der Hypotheekbewaarders van België. Deze werd in 1932 opgericht door Emile Genin, hypotheekbewaarder van het tweede kantoor van Brussel en verkreeg het predicaat Koninklijk in 1982. Tevens opgenomen in het boek zijn overzichten van de voorzitters, de secretarissen en schatbewaarders en leden van het bestuur van de Federatie.

Het vijfde hoofdstuk bevat de levensbeschrijvingen van 18 hypotheekbewaarders en biedt zo tegelijkertijd een anthologie van de Belgische juridische en administratieve geschiedenis. Wist u bijvoorbeeld dat de Gentse burgemeester de Naeyer (1754-1838), betrokken bij de Brabantse Omwenteling, tevens hypotheekbewaarder te Gent was van 1815 tot 1829? Of dat hetzelfde geldt voor de jurist Van Wambeke (1764-1841), decaan van de Gentse rechtsfaculteit van 1820 tot 1824 en 1826 tot 1830, tevens betrokken bij de Brabantse Omwenteling in het kamp der vonckisten, een van zijn voorgangers was als hypotheekbewaarder te Gent tot 1799? Ook interessant is hoe baron de Simony (1790-1856), via zijn echtgenote verwant met de bekende Britse industriëlenfamilie Cockerill, in 1833 ontzet werd uit zijn ambt als hypotheekbewaarder te Verviers wegens orangistische sympathieën, doch weer werd benoemd in 1843. Verder vinden we ook nog een mooie biografie van o.a.

hypotheekbewaarder-componist de Burbure de Wesembeek (1815-1893) en de bekende hypotheekbewaarders-rechtsgeleerden Genin en Werdefroy.

Ten slotte bevat het boek zes praktische bijlagen: een quasi volledig overzicht van de Belgische hypotheekbewaarders (I) en hypotheekbewaringen (II) sinds 1795, de wet van 21 ventôse jaar VII in de oorspronkelijke Franse tekst (III) en in de Nederlandse vertaling op 1 september 2016 (IV), de Statuten van de Koninklijke Federatie der Hypotheekbewaarders van België (V) en de wet van 18 december 2015 (VI).

Dit boek lijkt op het eerste zicht misschien vooral interessant voor zij die rechtstreeks betrokken zijn bij de hypotheekbewaring, zijnde de hypotheekbewaarders zelf en hun opvolgers, de experts rechtszekerheid. Echter, dit boek biedt ook een uitermate inzichtelijk overzicht van de recente veranderingen en is daarom ook zeer interessant voor juristen die in hun dagelijkse praktijk met het hypotheekkantoor te maken krijgen. Ten slotte biedt het boek ook een mooie analyse van een onderbelicht, maar daarom niet minder belangrijk deel van de vaderlandse geschiedenis, zodat het relevant is voor iedereen die een specifieke interesse heeft in rechts- en administratieve geschiedenis.

Benjamin VERHEYE

AANGEKONDIGD

- F. DESTERBECK en J. VAN DROOGBROECK, *De inbeslagneming en verbeurdverklaring in strafzaken in België* in *Recht en Praktijk* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), xii + 183 p., €74,14
- E. DE BAERE, *De Belgische class action* in *Recht en Praktijk* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), xii + 176 p., €70,38
- N. VANDEBEEK, *De landpacht* in *Recht en Praktijk* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), xv + 368 p., €143,77
- L. BALLARIN, M. DE GOLS, M. KOWALSKA, B. LANTIN, J. ROOBAERT, A. VAN DE GEUCHTE, C. VANDERSNICKT en C. VANLAERE, *De wet van 5 maart 2017 betreffende werkbaar en wendbaar werk* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), xii + 223 p., €67,79
- A. VAN OEVELEN, *Bijzondere overeenkomsten - E. Aanneming van werk - Lastgeving in Beginselen van Belgisch privaatrecht* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), 712 p., €283, 40
- P. FLAMEY en C. DE KONINCK, *Overheidsopdrachten - Algemeen deel + Bijzonder deel* in *APR* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), 1918 p., €440,01
- R. TIMMERMANS, *Cohousing in Reeks Notariële Praktijkstudies* (Mechelen: Wolters Kluwer 2017), 180 p., €101,39
- M. E. STORME en F. HELSEN (eds.), *Innovatie en disruptie in het economisch recht in Digitale omwenteling in het recht* (Antwerpen: Intersentia 2017), xx + 310 p., €85
- F. HENDRICKX, *Inleiding tot het Belgische arbeidsrecht* (Brugge: Die Keure 2017), 313 p., €46,23
- C. DELFORGE en J. VAN MEERBEECK (eds.), *Les nullités en droit privé* (Limal: Anthemis 2017), 332 p., €84,91
- B. VERKEMPINCK, *Schadevergoeding wegens wanprestatie in Europees perspectief* in *Recht en onderneming* (Brugge: die Keure 2017), 1178 p., €141,51
- I. BOONE, C. DECLERCK, J. DU MONGH en P. SENAËVE, *Themis 98 - Personen- en familierecht* (Brugge: die Keure 2017), 140 p., €46,23
- R. PALMANS, D. LINDEMANS en J. TOURY (eds.), *Overheidsbeperkingen op vastgoedgebruik - De invloed van overheidsmaatregelen op de waarde van onroerend goed* (Antwerpen: Intersentia 2017), xv + 147 p., €59
- A. APERS, *Wilsautonomie bij de kwalificatie van goederen* in *Property Law Series* (Antwerpen: Intersentia 2017), xx + 660 p., €175
- A. DYSON, J. GOUDKAMP en F. WILMOT-SMITH (eds.), *Defences in Contract* (Oxford: Hart Publishing 2017), 336 p., £75
- C. DRAGHICI, *The Legitimacy of Family Rights in Strasbourg Case Law* (Oxford: Hart Publishing 2017), 456 p., £70
- F. SWENNEN, *Het Personen- en Familierecht* (Antwerpen: Intersentia 2017), xxxii + 582 p., €135
- G. McCORMACK, A. KEAY en S. BROWN, *European Insolvency Law - Reform and Harmonization* (Cheltenham: Elgar 2017), 512 p., £95

- A. DE JONGE en R. TOMASIC, *Research Handbook on Transnational Corporations* (Cheltenham: Elgar 2017), 424 p., £140
- M. STRAND, *The Passing-On Problem in Damages and Restitution under EU Law* (Cheltenham: Elgar 2017), 480 p., £145
- G. POPPE, *Winstuitkering & kapitaalvermindering in Beroepsvereniging voor Boekhoudkundige Beroepen (BBB)* (Antwerpen: Maklu 2017), 370 p., €59,90
- L.D. HOULGATE, *Philosophy, Law and the Family - A New Introduction to the Philosophy of Law in AMINTAPHIL: The Philosophical Foundations of Law and Justice* (Londen: Springer 2017), xiii + 283 p., £48,99
- R. FELTKAMP, *Beginselen van het vermogensrechtelijk privaatrecht* (Antwerpen: Maklu 2017), 254 p., €27
- P.G. MONATERI (ed.), *Comparative Contract Law in Research Handbooks in Comparative Law* (Cheltenham: Elgar 2017), 576 p., £160
- M. GRAZIADEI en L. SMITH (eds.), *Comparative Property Law in Research Handbooks in Comparative Law* (Cheltenham: Elgar 2017), 520 p., £180
- R. BARBAIX en J. DU MONGH, *Actualia vereffening en verdeling in CBR* (Antwerpen: Intersentia 2017), vi + 58 p., €32
- P. GILLAERTS, *Deviating from the Principle of Full Compensation in Belgian Tort Law* (Brugge: Die Keure 2017), 280 p., €65,09
- L. BARNICH en M. VAN MOLLE (eds.), *La prescription en droit immobilier* (Limal: Anthemis 2017), 174 p., €77,36
- C. DE WULF, *Rechtsherstel voor verschuivingen van vermogen bij het einde van een huwelijk en bij het einde van een samenwoning* (Brugge: Die Keure 2017), 312 p., €108,49
- V. SAGAERT, N. CARETTE, R. JANSEN, D. MICHIEL en M.E. STORME, *Themis 99 – Vastgoedrecht* (Brugge: Die Keure 2017), 195 p., €49,06
- R. FRANIS, *Achterstelling van schuldvorderingen in het insolventierecht* (Antwerpen: Intersentia 2017), xxiv + 566 p., €165
- A. De BOECK, B. KEIRSBILCK en R. VAN RANSBEECK, *Mystery Shopping* (Antwerpen: Intersentia 2017), x + 110 p., €45
- I. DURANT, *Droit des biens* (Brussel: Larcier 2017), 768 p., €150